

Treball de fi de grau

Títol

Autor/a

Tutor/a

Grau

Data

Full Resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau:

Autor/a:

Tutor/a:

Any:

Titulació:

Paraules clau (mínim 3)

Català:

Castellà:

Anglès:

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català:

Castellà:

Anglès

Compromís d'obra original*

L'ESTUDIANT QUE PRESENTA AQUEST TREBALL DECLARA QUE:

1. Aquest treball és original i no està plagiat, en part o totalment
2. Les fonts han estat convenientment citades i referenciades
3. Aquest treball no s'ha presentat prèviament a aquesta Universitat o d'altres

I perquè així consti, afegeix a aquesta plana el seu nom i cognoms i la signatura:

***Aquest full s'ha d'imprimir i lliurar una còpia en mà al tutor abans la presentació oral**

LA PREPRESENTACIÓ DE LA GUERRA DE BÒSNIA I HERCEGOVINA (1992 – 1995) EN LA PREMSA ESPANYOLA

Resum (300 paraules)

Quasi 20 anys després del final de la guerra que va arrasar Bòsnia i Hercegovina les ferides encara es ressenten en un territori que no ha acabat de pagar-ne les conseqüències i es resisteix a abandonar l'actualitat occidental. Bressol de conflictes al llarg dels segles, la zona balcànica va haver de fer front a les portes de l'any 2000 a la seva pitjor crisi: la Guerra de Bòsnia i Hercegovina (1992-1995).

Els mitjans van agafar un paper essencial en els conflictes a partir de la guerra del Vietnam i la cobertura mediàtica i l'acció propagandística es van tornar massives per poder garantir el suport de la opinió pública segons els interessos dels governs.

Motivada per una futura expedició a Bòsnia i Croàcia vaig decidir documentar-me sobre els diferents conflictes de la regió dels Balcans i vaig topiar amb aquesta cita del reporter gràfic espanyol Gervasio Sánchez, sobre la Guerra de Bòsnia i Hercegovina: *“Bòsnia va morir entre la indiferència absoluta d'Europa”*. Despertat el meu interès vaig decidir basar el treball en la hipòtesi de que la cobertura de la premsa espanyola sobre la Guerra de Bòsnia va ser pèssima. L'objectiu principal d'aquest treball és esbrinar quin paper van jugar els diaris espanyols a l'hora de transmetre els missatges a l'opinió pública sobre la Guerra de Bòsnia. Per respondre la pregunta i verificar la hipòtesi s'ha realitzat una anàlisi diacrònica i sincrònica de la cobertura dels principals diaris espanyols - *El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia* i *El Periódico de Catalunya* – de set dates claus al llarg del conflicte bosnià.

L'anàlisi del cas analitzat ens ha demostrat que els diaris es centren i donen bastant protagonisme als fets relacionats amb la Guerra de Bòsnia. No obstant, la hipòtesis formulada era una veritat a mitges ja que ens hem trobat amb molts exemples de que el cobriment del conflicte no ha sigut tan bo com podria quan s'han equiparat les ètnies i les religions, quan s'ha produït una demonització dels serbis o quan s'han eliminat les distincions entre víctimes i botxins.

La guerra es probablemente la actividad más repugnante a la que pueden dedicarse los seres humanos. Pero, precisamente porque lo que se pone en juego en ella es el todo por el todo, es también una actividad fascinante.

Alejandro Pizarroso

LA REPRESENTACIÓ DE LA GUERRA DE BÒSNIA I HERCEGOVINA (1992 – 1995) A LA PREMSA ESPANYOLA

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	5
1. Els mitjans a la Guerra de Bòsnia	6
2. Una petita Iugoslàvia dins Bòsnia i Hercegovina	7
MARC TEÒRIC	8
1. El conflicte: la Guerra de Bòsnia	8
1.1 Els orígens i l'Imperi Otomà	8
1.2 Les Guerres Balcàniques. L'Imperi Austrohongarès i la Primera Guerra Mundial	8
1.3 El regne dels serbis, croates i eslovens: Iugoslàvia	9
1.4 La Iugoslàvia de Tito	10
1.5 La mort de Tito i el declivi	10
1.6 La Independència d'Eslovènia i Croàcia: el principi de la lluita real a Iugoslàvia. El conflicte serbi-croat i el conflicte serbi-bosnià	12
1.7 La Guerra de Bòsnia	13
1.8 Camí cap a Dayton	14
1.9 Dayton i la continuació	16
1.10 Kosovo	17
2. L'ex Iugoslàvia en l'actualitat: europeïtzació dels Balcans?	18
2.1 Bòsnia i Hercegovina	18
2.2 Eslovènia	19
2.3 Croàcia	19
2.4 Sèrbia	19
2.5 Montenegro	20
2.6 Macedònia i Albània	20
3. El periodisme de guerra	21
3.1 Les "noves guerres"	21
3.2 La comunicació i la propaganda com a arma de guerra	21
3.3 Vietnam	22
3.4 La Guerra del Golf	23
3.5 Bòsnia i Hercegovina	24
3.5.1 La percepció occidental	24
3.5.2 La propaganda sobre el terreny	25
3.5.3 Visió del conflicte des d'Occident	26
3.5.4 La missió d'Espanya a Bòsnia i Hercegovina	26
3.5.5 L'actuació dels mitjans espanyols a la península balcànica	28

METODOLOGIA	30
1. Hipòtesi	31
2. La fitxa d'anàlisi	32
3. El mètode d'anàlisi	32
LA INVESTIGACIÓ DE CAMP. ANÀLISI DEL CORPUS D'ESTUDI	34
CONCLUSIONS	39
BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA	40

INTRODUCCIÓ

La Guerra de Bòsnia i Hercegovina (1992-1995), una guerra al cor d'Europa a portes del segle XXI. La pitjor guerra i el pitjor genocidi – després de l'holocaust – que va viure Europa quan encara es llepava les ferides de la Segona Guerra Mundial (IIGM).

La Guerra Freda entre les dues potències hegemòniques – els Estats Units d'Amèrica i la URSS – acaparava tota l'atenció internacional i sobretot l'europea, per la situació geogràfica en què es troba el vell continent. Mentre la major part d'Europa centrava l'atenció a banda i banda, s'ignorava el vesper que ha sigut i encara és el seu sud-est. Una regió caracteritzada per les tensions constants entre els seus pobles al llarg dels segles i que, de nou, es tornava a escalfar. Va arribar el final de la Guerra Freda i els europeus van respirar alleugerits pensant amb l'arribada de la pau i la prosperitat. Però al 1991, amb l'atenció posada al la Guerra del Golf, van veure de reüll com Iugoslàvia – des de llavors, ex Iugoslàvia – es desmembrava sota els seus peus.

La convulsa història que porta la regió balcànica a l'esquena ve determinada per la seva posició en el mapa. Ha estat assetjada constantment pel Cristianisme i l'Islam, per Orient i Occident, pel capitalisme i el comunisme, originant tensions incessants al llarg dels segles. Una regió caracteritzada pel caràcter dels pobles que la componen, les intervencions de països i organismes exteriors, així com una delimitació de fronteres encara qüestionable avui dia.

Amb la caiguda del comunisme arreu de l'Est, Croàcia i Eslovènia van fer un crit per recuperar la seva sobirania. Però Sèrbia, amb els anhels històrics latents de formar una "Gran Sèrbia", no ho va permetre i va respondre, en nom de Iugoslàvia, amb la guerra. Una guerra que a Eslovènia va passar gairebé desapercebuda, a Croàcia va significar l'ocupació de territoris a mans dels serbis i a Bòsnia i Hercegovina se'n van endur la pitjor part, una carnisseria.

La Guerra de Bòsnia mereix seguir sent estudiada. Al llarg dels segles, la zona balcànica ha sigut testimoni d'innombrables enfrontaments, crisis i tensions però el conflicte bosnià es mereix un trist reconeixement per haver sigut el pitjor episodi de tots. Francament recent, la magnitud dels fets ha portat a arrossegat les conseqüències fins a l'actualitat.

Jo no puc dir que hagi "viscut" la Guerra de Bòsnia. Quan va començar ni tan sols havia nascut i durant el seu desenvolupament i desenllaç, no era conscient del que passava més enllà de casa meva. Però amb els anys, la meua curiositat pel món que em va empènyer al periodisme també em va portar a voler saber més sobre els conflictes d'arreu del món. No puc dir que fos una experta en la zona balcànica abans de començar la carrera. A dures penes sabia el nom i la ubicació de les repúbliques de la zona i alguns esports em donaven dades de jugadors i indrets, però desconeixia la seva història que anés més enrere dels 80. Havia sentit a parlar de la Guerra de Bòsnia, de Sarajevo, de la gran matança a Srebrenica i de Tito però mai havia anat més enllà.

No va ser fins fa dos anys, a segon de periodisme que, cercant informació per un treball, vaig topar amb aquesta cita del fotògraf de guerra espanyol Gervasio Sánchez: *"Bòsnia va morir entre la indiferència absoluta d'Europa"*. Em va sobtar el fet que Europa, "grandiosa" i històrica, hagués deixat que es desenvolupés una guerra de tal característiques al bell mig

del continent, tenint recent l'experiència de la Segona Guerra Mundial. La curiositat es va unir a una motivació personal: una oferta de feina de fotoperiodista a una expedició a Bòsnia l'estiu de 2014. Volia fer un treball que em servís per tenir la major base documental i històrica possible per poder aplicar-la sobre el terreny i treure'n el màxim profit possible. La curiositat que em despertava la zona balcànica, les ganes de saber més sobre la que va ser la guerra més cruenta des de la IIGM i la motivació del viatge em van empènyer a aprofundir en el tema.

S'han fet molts estudis, documents, llibres i tesis sobre la Guerra de Bòsnia i al començament del procés de documentació vaig topiar amb una allau d'informació molt gran. El llibre que em va obrir el camí va ser *Guerra en Europa* del periodista alemany Johann Georg Reißmüller i em vaig plantejar la següent pregunta: perquè s'ha comentat al llarg dels anys que el l'actuació internacional a la Guerra de Bòsnia (bàsicament d'occident), i el tractament informatiu d'aquesta, va ser pèssim?

Llavors, mitjançant una relació de diversos elements, vaig pensar que si l'actuació europea a Bòsnia no havia estat a l'alçada dels esdeveniments i els organismes europeus utilitzen els mitjans de comunicació com a principal utensili per manejar la opinió pública, quin paper van jugar els mitjans en aquesta guerra per a què la població no es manifestés contra diferents governs?

1. Els mitjans a la Guerra de Bòsnia

Es ben sabut que en una guerra la primera víctima és la veritat. Tot i que el que s'ensenya als futurs periodistes són els principis d'ètica informativa, deontologia professional i objectivitat de la informació, sobre el terreny, els periodistes veuen que la realitat divergeix – a vegades en excés – de la teoria. Aquesta diferència s'incrementa considerablement quan es tracta d'un conflicte armat o guerra en el que les parts augmenten el seu interès.

A les guerres contemporànies la informació no és una arma més pels bàndols que s'enfronten, sinó que s'ha convertit en l'instrument més perillós i vital per decidir el curs del conflicte. Shimon Peres, polític i Premi Nobel de la pau israelià, ho va reflectir a la perfecció quan es va referir al conflicte del Pròxim Orient: *“Avui, el que conten els mitjans és mes fort del que té lloc realment sobre el camp de batalla. És una dada fonamental: les imatges, les informacions difoses, el flux continuat, fan molt més difícil el control de les emocions i de les reaccions dels dos pobles que s'enfronten.”*

A la Guerra de Bòsnia la neteja ètnica suscitada pels nacionalismes va ser, en gran part, la culpable de que els civils no fossin víctimes col·laterals si no l'objectiu principal dels odis incontenibles. Provocant un ball de xifres exagerat durant el conflicte i anys posteriors: els morts i els invàlids es comptaven per milers, les dones i noies violades a centenars i els desplaçats per milions. Els mitjans de comunicació d'Occident, dataven en 200.000 les víctimes mortals només a la república de Bòsnia i Hercegovina però alguns càlculs que es van fer en acabar la guerra retallen la xifra considerablement.

Aquí és on entra el paper dels mitjans de comunicació en el nostre estudi. Tot i que la ràdio i la televisió començaven a despuntar, em vaig decidir per la premsa escrita tant per comoditat a l'hora de localitzar-la com pel prestigi que atorga (i ha atorgat al llarg dels anys) “el paper” a la informació. Al començament del treball vaig pecar d'ambició i volia esbrinar

quin era el discurs que havien creat els principals mitjans iugoslaus per a la població local i comparar-los amb el discurs dels mitjans internacionals més prestigiosos. Primer problema: per fer un bon anàlisi discursiu, s'ha de dominar la llengua del discurs, el que em deixava sense poder realitzar l'anàlisi dels mitjans locals i de qualsevol diari internacional que no fos en anglès o espanyol. Llavors vaig pensar en acotar la representativitat de la mostra a territori espanyol: el paper d'Espanya als Balcans i els interessos que hi podien haver, amb el que vaig decidir finalment fer un estudi de com els mitjans espanyols van tractar la Guerra de Bòsnia. A més, em va sorprendre que, tot i el fracàs de la missió de la ONU a la península Balcànica, el resultat per a Espanya va ser molt positiu. Es va aconseguir un 'rentat d'imatge' de les Forces Armades així com un ampli reconeixement per part l'opinió pública.

Per tant, després d'una cerca exhaustiva vaig decidir que realitzaria una anàlisi diacrònica de set dies diferents al llarg del conflicte en els cinc principals diaris espanyols del moment – *El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia* i *El Periódico* –, alhora que faria una anàlisi sincrònica de la cobertura dels mateixos dies entre els diversos rotatius. L'objectiu és que l'estudi permeti mostrar l'evolució de cada diari a mesura que avança el conflicte així com la comparació de la progressió entre ells – si hi ha canvis en els discursos, el posicionament front al conflicte, etc. –. Sóc plenament conscient que una mostra de 7 dies dels més de 1000 que va durar la Guerra en sí (ja sense comptar el desenllaç ni les friccions que encara ressorgeixen avui dia) és ínfima i no és representativa de la totalitat del conflicte. Però per fer-ho el millor possible s'han escollit quatre esdeveniments claus en el seu desenvolupament i amb una alta cobertura mediàtica per poder contestar la pregunta plantejada amb la major veracitat possible.

2. Una petita Iugoslàvia dins Bòsnia i Hercegovina

Bòsnia i Hercegovina, regió de la vella Europa amb un entramat de cultures i religions d'allò més diferents. El perfecte exemple de convivència multiètnica amb uns valors que haurien d'haver estat un exemple a preservar. La regió bosniana encarnava els ideals d'una societat compromesa amb el multiculturalisme i la tolerància, un discurs tants cops proclamat i defensat pels occidentals.

En una de les ex repúbliques iugoslaves més pobres actualment, que intenta amb totes les seves forces recuperar-se de les ferides físiques de la guerra, la divisió ètnica sembla ser irreconciliable. La separació de les tres ètnies degut a la guerra i la cimentació d'aquesta divisió amb els posteriors acords de pau, va portar a l'escissió de Bòsnia i Hercegovina en dues entitats – la Federació de Bòsnia i Hercegovina i la República Srpska – molt faltes d'un sentiment nacional compartit. Tot i estar encaminada cap a la unificació administrativa, hi ha moltes inestabilitats i la reconciliació es veu molt llunyana. El trencaclosques territorial amb diferents cossos de policia, els poders judicials separats i les assemblees liderades pels partits nacionalistes de cada comunitat ètnica, fan que les relacions entre les comunitats siguin el principal obstacle per entrar a la Unió Europea.

No obstant, els plans de la Comissió Europea apunten a avançar en l'estabilització de la regió balcànica incorporant-la tota a la Unió per a que, posteriorment, serveixi d'exemple per estendre el desenvolupament econòmic a més països i entrar a la resta de països de l'Est (d'Orient Mitjà fins a Turquia).

MARC TEÒRIC

1. El conflicte: La Guerra de Bòsnia

Per poder entendre i explicar el conflicte abans s'han de conèixer quines són les causes que el van provocar, és a dir, els seus antecedents. La causa més directa va ser el desmembrament del que es coneixia com a Iugoslàvia. Una república que es va formar per sobre dels interessos partidistes de cada regió prioritzant el respecte a les creences, les llengües maternes i les formes de vida. Llavors, amb aquestes premisses, perquè no va funcionar la convivència entre les diverses Repúbliques Populars?

Per poder donar resposta a aquesta pregunta i a totes les que es puguin plantejar sobre les diverses guerres dels Balcans – especialment la de Bòsnia que és el nostre objecte d'estudi –, és necessari fer un repàs històric de la regió. Ens podríem remuntar als segles VI i VII quan les tribus eslaves es van instal·lar als Balcans¹, o al segle IX quan el cisma d'Orient va unir els serbis amb l'Església Ortodoxa i als eslovens i als croats amb l'Església Catòlica. No obstant, la data que va marcar la història de la zona Balcànica sorgeix el 1389, quan els otomans van envair la península.

1.1 Els orígens: l'imperi otomà

La irrupció i l'establiment de l'imperi otomà a la zona Balcànica – des de mitjans del s. XIV fins a principi del s. XX – juntament amb les guerres que hi va haver al llarg d'aquests segles a la regió van deixar tres aspectes claus per entendre l'evolució històrica de les diferents repúbliques.

El primer va ser la propagació de la fe musulmana, principalment entre els habitants de Bòsnia i Albània, el que va col·lisionar amb la religió cristiana que hi havia instaurada als territoris i, a més de deixar moltes víctimes, va sembrar la llavor dels sentiments nacionalistes que avui dia encara perduren. El segon, la migració sèrbia a causa de la invasió turca; el fet d'haver d'abandonar a la força les seves terres del sud a causa de la invasió turca va propiciar que les diferents ètnies s'instal·lessin en punts dispersos i distants de la geografia. I en tercer lloc, es va definir el caràcter dels “eslaus del sud”: un sentiment de forta oposició a tot aquell que hagi volgut dominar les seves terres i gents, un sentiment generalitzat i nacionalista que agafa força sobretot a zones sèrbies².

1.2 Les guerres balcàniques. L'imperi Austrohongarès i la Primera Guerra Mundial

Els segles XIX i XX no van ser molt millor que els anteriors. Amb la caiguda de l'Imperi Otomà i el desmembrament de Bulgària, el sud-est europeu era un vesper que mantenia en tensió a tota Europa. Al vell continent ja s'ensumava un conflicte a nivell mundial però

¹ Antropològicament quan les tribus eslaves van aparèixer al segle VI es podien identificar tres tribus o subgrups ètnics principals: els serbis, els croates i els eslovens.

² La idea de “la Gran Sèrbia” la va estendre l'Església Ortodoxa entre els seus feligresos per mantenir-se ferma i alimentar l'esperit d'alliberació davant l'amenaça que suposaven la civilització bizantina i l'otomana.

abans, van esclatar la Primera i la Segona Guerra Balcànica (1912 i 1913) donades per l'apropiació dels territoris otomans que encara quedaven a Europa.

A la primera, Sèrbia, Bulgària, Grècia i Montenegro van unir-se per aconseguir la possessió de Macedònia. Al fer el repartiment, Sèrbia i Grècia van ser els grans beneficiats, el que va provocar que Bulgària declarés la guerra (la Segona Guerra Balcànica) als seus antics aliats. El triomf sobre Bulgària va donar més territoris a Sèrbia i Montenegro, alimentant la força i l'ambició de l'Estat serbi alhora que incrementava el ressentiment antiserbi a l'Imperi Austrohongarès.³

Llavors, entre tota la tensió i les dues guerres encara latents, el 28 de juny de 1914 un activista serbi bosnià va assassinar a l'arxiduc hereu d'Àustria-Hongria i la seva dona a Sarajevo. Viena va donar un ultimàtum per entregar als culpables i davant la negativa va declarar la guerra a Sèrbia, amb la conseqüent mobilització de Rússia al costat dels serbis; el que va provocar que Alemanya declarés la guerra a Rússia i França als alemanys – quan Alemanya va entrar a Bèlgica, els anglesos també van entrar a la guerra –.

Amb el final de la guerra i la desaparició de l'Imperi Austrohongarès, les tropes sèrbies van annexionar-se pacíficament a Montenegro el 1918 i, gràcies als Tractats derivats de la Conferència de París, es van unir al regne de Sèrbia-Montenegro diverses àrees pertanyents a l'extingida Àustria-Hongria (Croàcia, Eslavònia, Voivodina, Carniola, part d'Estíria, la major part de Dalmàcia) i també la província imperial de Bòsnia i Hercegovina. Sèrbia havia aconseguit eliminar a un altre enemic i alhora reunir pràcticament la totalitat dels eslaus sota la seva direcció.

1.3 El regne dels serbis, croates i eslovens: Iugoslàvia

D'aquesta manera, l'1 de desembre de 1918 es crea el regne dels serbis, croates i eslovens. Però la caiguda d'Àustria-Hongria no va significar el final de les tensions. Els principals problemes del nou estat provenien bàsicament de la diversitat ètnica i religiosa dels pobles, les diferències culturals i les fortes desigualtats econòmiques. Durant els dos anys següents es va intentar redactar una Constitució pel regne, però hi havia un constant enfrontament entre els centristes, els federalistes i el Partit Camperol i es reflectia el problema de l'equilibri serbocroata. Finalment el 1921 es va adoptar una Constitució centrista⁴ que es va acabar abolint set anys després per l'assassinat del líder del Partit Camperol croata. La inestabilitat del règim parlamentari va donar pas a una fèrria dictadura monàrquica que volia assentar les bases d'unió dels pobles eslaus: es van prohibir els sindicats i es detenien als comunistes i a tot aquell enemic de l'hegemonia sèrbia. El regne va canviar de nom, va quedar batejat com a Iugoslàvia.⁵

Però la dictadura i la “nova Iugoslàvia” tenien un evident color serbi, el que va augmentar el malestar croat i va suscitar l'aparició de grups terroristes entre els croates – un dels quals, la ‘Ustacha’, va cometre l'assassinat del Rei Alexandre I –. La inquietud es generalitzava per

³ Al caure l'Imperi Otomà, Sèrbia, que comptava amb el suport de Rússia, s'havia consolidat com a principal Estat eslau de la regió. Això va encendre les alarmes de l'Imperi Austrohongarès que temia que els serbis lideressin un aixecament dels eslaus en els seus territoris. En cas d'entrar a les armes, Àustria-Hongria tenia l'ajuda d'Alemanya i França estava al costat de Rússia, llavors de Sèrbia.

⁴ Aprovada amb 223 vots a favor, 35 en contra i l'abstenció dels 161 diputats de l'oposició.

⁵ *Jugoslavija* pels països de llengua serbocroata; el que significa ‘país dels eslaus del sud’.

moments fins que el país va viure un altre punt àlgid amb l'infern de la Segona Guerra Mundial (1941-1945). Alemanya va convertir Iugoslàvia en la seva titella i, després de desmembrar-la, va repartir el país entre els seus aliats i va col·locar a feixistes als llocs de poder. Mentrestant, la resistència es va organitzar al voltant dels comunistes – amb Tito al capdavant – i dels defensors de la monarquia. Va començar una guerra de tots contra tots que al maig del 1945 havia deixat un balanç horrorós: Iugoslàvia havia perdut entre el 7 i el 10% de la població (entre 1.000.000 i 1.700.000 víctimes mortals) i havia patit una gran destrucció material.

1.4 La Iugoslàvia de Tito

Amb la derrota de les forces de l'Eix, el Mariscal Tito⁶ va ser reconegut per Anglaterra com a cap de la resistència Iugoslava⁷. A les eleccions de novembre de 1945 i al capdavant de la llista única del Front Popular, Tito va obtenir una victòria aclaparadora amb el 90% dels vots a les eleccions al Parlament. Es donava el tret de sortida al període del mariscal Tito (1945-1980) i, uns dies després, proclamava una federació amb el nom de República Democràtica Federal de Iugoslàvia formada per sis repúbliques: Eslovènia, Croàcia, Bòsnia-Herzegovina, Sèrbia, Montenegro i Macedònia; a més de les dues regions – posteriorment províncies autònomes – de Kosovo i Voivodina dins de Sèrbia.

L'objectiu era una Iugoslàvia comunista i integrada, una finalitat ambiciosa i molt complicada d'assolir degut a la complexa història que arrossegava la zona Balcànica. El nou Estat agrupava sis nacionalitats (eslovens, croates, bosnians, serbis, montenegrins i macedonis), tres religions (catòlica, ortodoxa i musulmana), quatre idiomes (serbocroata i els seus tres dialectes diferents, eslovè, macedoni i albanès), dos alfabetos (l'latí i ciríl·lic) i un alt número de minories ètniques (albanesos, hongaresos, italians i jueus, entre altres).

Tito cercava un comunisme amb un toc més humà per acostar-se a Occident i sobretot als Estats Units, el que va ocasionar el trencament de les relacions amb la URSS. Amb la Constitució de 1946 Iugoslàvia va passar a ser una república de tipus socialista i l'Estat es va reanomenar com a República Federal Socialista de Iugoslàvia – va ser expulsada del *Kominform* (1948) i el Partit Comunista acomiadat de l'Internacional Comunista –. El caràcter federal i socialista de l'Estat Iugoslau es va establir definitivament a la constitució de 1974, en la qual es va reforçar el poder de les repúbliques i províncies que la conformaven.

1.5 La mort de Tito i el declivi

Però l'estabilitat i la unió que tant havien costat, no van durar tant com s'esperava. Durant dècades, la forta repressió comunista i els esforços de moltes persones ansioses d'un futur millor van aconseguir mantenir unit el complex país. Però la mort de Tito el 1980 i, sobre tot la caiguda del sistema comunista, van donar el tret de sortida al declivi que enfonsaria Iugoslàvia.

⁶ Josip Broz, més conegut pel seu al·lies de Guerra: Tito, va obtenir el grau de Mariscal i el càrrec de president del Govern provisional el 1943.

⁷ Tito va ser nomenat secretari general del Partit Comunista Iugoslau el 1937. Al haver estat prohibit oficialment el 1921, el Partit va haver de treballar des de la clandestinitat.

Al desaparèixer la figura més representativa del partit comunista iugoslau, amb una demanda en augment del multi partidisme – sobretot per part d'eslovens i croates – i la caiguda del Mur de Berlín, el poder del partit comunista s'erosionava per moments. En vista del possible descontrol, el primer ministre iugoslau Ante Marković va intentar formar un nou Estat federal on el poder executiu seria un organisme col·legiat en representació de totes les entitats federades on es rotaria anualment la presidència. S'esperava que amb aquesta decisió es suavitzessin les rivalitats entre les repúbliques, però es va obtenir l'efecte que es volia evitar i es van avivar encara més les diferències, sobretot a Bòsnia i Hercegovina on la tensió ètnica estava en ebullició⁸.

No obstant les causes nacionalistes, tot ser un dels principals problemes pel sistema federal, no van ser les úniques que van portar a l'ensorrament de Iugoslàvia. Està clar que els elements ètnics i religiosos van jugar un paper essencial en els antecedents i el desenvolupament de la desintegració i el posterior conflicte però no es poden deixar de banda altres factors claus com els territorials, els demogràfics i els econòmics. D'aquests últims i en clau europea, en parla l'economista canadenc Michel Chossudovsky al seu article *Dismantling Yugoslavia; Colonizing Bosnia*:

“A lo largo de los 80, el FMI y el Banco Mundial periódicamente prescribían más dosis de su amarga medicina económica y la economía yugoslava lentamente cayó en coma. Desde el comienzo, los sucesivos programas sponsorizados por el FMI aceleraron la desintegración del sector industrial de Yugoslavia, la producción industrial cayó a un negativo 10 % de crecimiento para 1990, y el sucesivo desmantelamiento de su estado del bienestar, con todas las consecuencias sociales predecibles.”

A mitjans dels 80 la crisi, tant política com econòmica, era un fet innegable. La crisi general dels sistemes socialistes que va esclatar a tota Europa de l'Est va contribuir gratament al deteriorament econòmic de l'Estat iugoslau. El fracàs del model socialista i la crisi econòmica de principis dels 80 van aguditzar les diferències dels desenvolupaments econòmics de les diferents repúbliques. Juntament amb l'acció del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial, tots els factors van conduir estrepitosament a un declivi de la qualitat de vida de la població (la qualitat de vida dels anys 80 estava per sota la dels 70), el que va disparar les tensions entre les regions més riques i més pobres – les repúbliques riques com Eslovènia i Croàcia estaven cada cop menys disposades a finançar el desenvolupament de les regions més pobres com Bòsnia i Hercegovina o Kosovo –.

El moviment desintegrador era molt ampli i estava present a pràcticament totes les repúbliques. Davant de la situació, a partir del 1987 el Govern serbi, amb Slobodan Milosevic⁹ al capdavant, va dur a terme una política nacionalista molt agressiva que, amb els mitjans de comunicació de la seva banda, reivindicava als quatre vents una “Gran Sèrbia”. Belgrad va començar a crear regions autònomes sèrbies dins Croàcia i Bòsnia i Hercegovina, així com a reprimir durament qualsevol moviment nacionalista desintegrador que aparegués. Com a conseqüència d'aquestes repressions, les regions de Kosovo i Voivodina van perdre l'autonomia que tenien dins el territori serbi el març de 1989. Un conjunt de polítiques que reafirmaven el poder central del govern de Belgrad i destruïen

⁸ A principis de la dècada de 1990, la complexitat ètnica de Bòsnia i Hercegovina era la següent: una mica més del 40% dels habitants eren bosnians, al voltant d'un 30% eren serbis i un 17% croats; l'encreuament ètnic també era rellevant: un 30% dels matrimonis de la regió eren mixtos.

⁹ Slobodan Milosevic, ex secretari de les Joventuts Comunistes, primer secretari del Presidium de Sèrbia i president de la Lliga dels Comunistes Iugoslaus.

totes les “regles” que havien aconseguit cohesionar el país i la seva democratització. A punt d'entrar al segle XX i en el cor d'Europa, Iugoslàvia es precipitava al seu final.

1.6 La independència d'Eslovènia i Croàcia: el principi de la lluita real a Iugoslàvia. El conflicte serbi-croat i el conflicte serbi-bosnià

Eslovènia i Croàcia no es van quedar impassibles davant l'actuació sèrbia i al 1990, en la catorzena Assemblea de la Federació de comunistes iugoslaus, els delegats d'Eslovènia, seguits pels croates, van abandonar la reunió reclamant un canvi a Iugoslàvia: exigien una confederació d'Estats independents. Després de celebrar dos referèndums unilaterals, es van declarar unilateralment independents al juny de 1991. A Eslovènia una àmplia majoria va votar per la independència, resultat que era d'esperar degut a la cohesió ètnica, cultural i religiosa, la posició econòmica i la situació geogràfica que el feien el territori de la regió més favorable a una separació. Tot i que entre els croates també va guanyar l'opció de la independència, el referèndum va ser boicotejat per milícies sèrbies residents a Croàcia amb el suport d'un exèrcit federal iugoslau cada cop més “serbianitzat”.

Les declaracions d'independència d'Eslovènia i Croàcia juntament amb el suport que van rebre aquestes d'Alemanya, la por dels serbis a ser discriminats en terres croates i la desinformació generalitzada van propiciar el sorgiment del conflicte. El govern central de Belgrad tenia dues opcions: donar el tret de sortida a una guerra contra les repúbliques secessionistes per defensar la integritat territorial de Iugoslàvia o reconèixer la independència de les repúbliques i acceptar la desintegració del país. No obstant, a Eslovènia després d'alguns enfrontaments de l'exèrcit federal amb les forces de policia eslovenes de la Defensa Territorial, el govern central va decidir retirar l'exèrcit del seu territori el 18 de juliol de 1991, amb el que reconeixia *de facto* la independència eslovena. Un conflicte que, tot i ser breu i passar gairebé desapercebut per la comunitat internacional al ser considerat com un assumpte intern de l'estat iugoslau, va acabar amb el que es coneixia originalment com a Iugoslàvia.

Molt al seu pesar, Belgrad va tolerar la separació d'Eslovènia – no necessitava aquesta república per construir la somiada “Gran Sèrbia – però es negava a acceptar la independència de Croàcia. La regió era el camp de batalla d'una guerra intensa que enfrontava a la població croata (majoritària) contra la minoria sèrbia que habitava a la regió (un 12% de la població) però que comptava amb el recolzament de l'exèrcit federal iugoslau. Els croates van començar l'enfrontament reculant i van perdre quasi un terç del territori que va passar a mans sèrbies, el que es va anomenar la “República Sèrbia de Krajina”. Finalment, després de set mesos de combats i set dies abans del reconeixement de la independència per part de la Comunitat Econòmica Europea¹⁰, es va firmar l'alto al foc que finalitzava la guerra a Croàcia. Paral·lelament, Macedònia encarava la via de la independència amb èxit el 25 de juny de 1991.

El tema de Sèrbia i Croàcia dominava l'agenda política de Bòsnia i Hercegovina i els musulmans i els croates que habitaven a la regió es veien venir una federació dominada per Sèrbia, el que alimentava el fervor nacionalista de les tres comunitats. La situació era

¹⁰ Excepte d'Islàndia, Suècia, Alemanya i El Vaticà que ja havien reconegut anteriorment la independència d'Eslovènia i Croàcia.

insostenible¹¹ i els bosnians també s'acostaven a la independència: a finals de 1991, l'Assemblea va aprovar una resolució en la que es declarava a la República de Bòsnia i Hercegovina un estat sobirà dins les fronteres existents. Això va causar una reacció automàtica entre les files bosnianes sèrbies i sèrbies que, després de convocar un referèndum il·legal i obtenir una majoria aclaparadora de permanència a un Estat iugoslau o serbi, es van autoproclamar el gener de 1992 com a “República Sèrbia de Bòsnia Hercegovina”.

La resposta dels bosnians croats i els bosnians musulmans va ser un altre referèndum per l'emancipació que, tot i ser boicotejat pels bosnians serbis, va obtenir un 99% dels vots a favor de la independència. El 3 d'abril de 1992 el president Izetbegovic va declarar la independència de la “República de Bòsnia i Hercegovina”¹², emancipació que va ser reconeguda per la Comunitat Europea i els Estats Units d'Amèrica al cap de quatre dies obrint la caixa de pandora i donant el tret de sortida a la que probablement ha sigut la major “crisis balcànica” que ha patit Europa en la seva història.

1.7 La Guerra de Bòsnia

No havia passat un mes des de l'inici de l'assetjament de la ciutat de Sarajevo (6 d'abril de 1992) quan es va declarar l'estat d'emergència a Bòsnia i Hercegovina: els enfrontaments a les ciutats de Tusanj, Mostar, Gorazde, Maglaj, Sarajevo i Bihac entre altres no cessaven i l'assassinat de civils juntament amb la creació de camps de concentració era una xifra a l'alça. Era el començament de la malauradament coneguda “neteja ètnica” a mans dels serbis, que va ser continuada posteriorment pels croates i, en menor mesura, pels musulmans.

El president bosnià Izetbegovic va demanar ajuda a la Comunitat Internacional sol·licitant la intervenció militar de les forces de la ONU que estaven desplegades a Croàcia, petició que li va ser denegada. Les matances de civils bosnians musulmans seguien en alça i Izetbegovic va demanar al Consell de Seguretat de la ONU que li aixequés l'embargament d'armes que s'havia imposat a l'antiga Iugoslàvia el 1991 perquè perjudicava visiblement al Govern bosnià – el bloqueig internacional negava les armes de cara a la opinió pública però es feia entrada d'armes d'amagat –.

Davant de la negativa, els fets van portar al Govern bosnià a recórrer al món musulmà per cercar afins a la seva causa¹³ i a declarar a l'exèrcit nacional iugoslau com una “força d'ocupació” i van crear el seu propi exèrcit format per unitats de la Defensa Territorial quasi desarmades i voluntaris organitzats. També van fer-ho, de forma paral·lela, els ciutadans bosnians serbis que estaven integrats a l'exèrcit iugoslau però van decidir quedar-se a la regió de Bòsnia, van formar el *Vojska Republika Srpska* (VRS).

¹¹ A les eleccions de 1990 els musulmans van aconseguir 86 diputats, els serbis 72, els croates 44 i els comunistes 20. El 1991 el musulmà Alija Izetbegovic va ser escollit com a president de la república alhora que un serbi presidia el Parlament i un croata estava com a Primer Ministre.

¹² Des de llavors “Iugoslàvia” estaria formada únicament per Sèrbia i Montenegro, i aquest últim es separaria el 2006 després d'un referèndum.

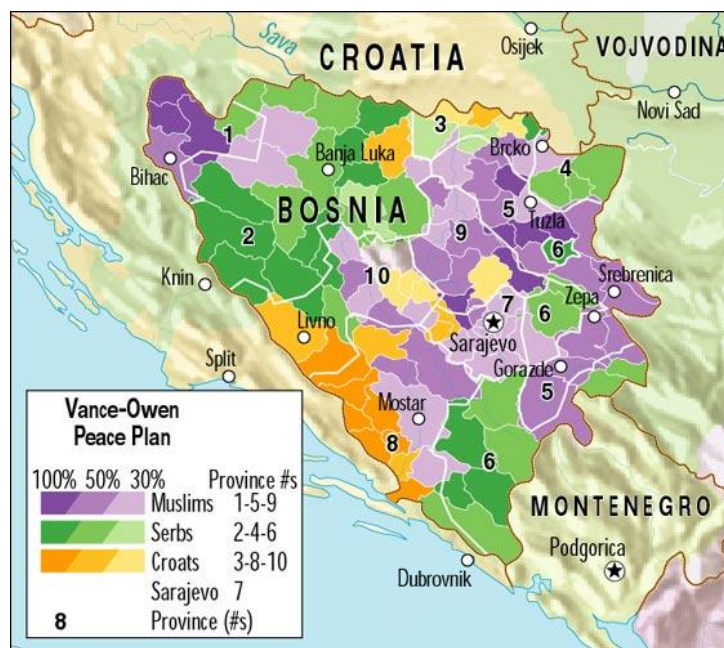
¹³ Durant la Guerra del Golf de 1991 els pobles musulmans estaven enfrontats a Occident però quan Izetbegovic els va demanar ajuda, els països musulmans es van posar del seu costat i li van oferir ajudes econòmiques, militars i sanitàries, entre d'altres.

Tot i que la Comunitat Internacional va enviar a inspeccionar els camps de presoners destinats a la neteja ètnica en mans dels serbis descoberts a Bòsnia i Hercegovina, i també va reforçar la protecció dels combois d'ajuda humanitària i de l'aeroport de Sarajevo, es va demostrar l'escàs compromís dels "veïns internacionals" amb l'estat que lluitava per existir.

Un cop les forces sèrbies i bosnianes sèrbies van assolir una posició dominant, els antics aliats bosnians croats i bosnians musulmans es van començar a barallar entre ells. El turbulent any 1992 es va tancar amb la declaració de la Comissió de Drets Humans de la ONU que acusava als serbis com a greument responsables de les violacions dels drets humans a Bòsnia i Hercegovina.

1.8 Camí cap a Dayton

La Conferència de Pau de Ginebra ja era protagonista a començament del 1993. Els presidents de la conferència, lord Owen i Cyrus Vance, es van reunir amb Slobodan Milosevic (reelegit president de Sèrbia) amb l'objectiu d'aprovar un pla de pau, el segon que proposaven. Des d'un primer moment, aquest pla tan sols va ser aprovat pel líder dels bosnians croats i rebutjat pel president Izetbegovic i pel líder bosnià serbi, Karadžić. Karadžić va anunciar que no acceptaria cap acord de pau que no desemboqués en l'establiment d'un Estat serbi dins del territori de Bòsnia i Hercegovina, no obstant, el president de la República Federal Iugoslava i Milosevic van pressionar-lo fins que al maig va signar el Pla Vance-Owen. Un pla que no va acabar consolidant-se.

Pla Vance-Owen (1993) | Font: Partition Conflicts & Peace Process

Però mentrestant, la guerra continuava, les matances de civils no aturaven i la comunitat internacional es seguia mantenint al marge del conflicte físicament. Tot i això, per intentar minvar les pèrdues civils i protegir a la població musulmana dels atacs serbis, van crear sis "zones de seguretat" de la ONU: Sarajevo, Bihac, Tuzla, Gorazde, Srebrenica i Zepa. A més, el Consell de Seguretat de la ONU va adoptar una resolució per crear un tribunal

internacional que jutgés els crims de guerra que s'havien comès a les repúbliques de l'antiga Iugoslàvia fins a 1991.

Davant de la impossibilitat de dur a terme el Pla Vance-Owen, es va negociar un tercer pla que consistia en reconvertir Bòsnia-Herzegovina en una unió de tres repúbliques constituents amb territoris propis i governades per un president comú que aniria rotant. Les alarmes dels bosnians musulmans es van encendre i no van aprovar el pla perquè, d'haver-se dut a terme, preveïen una divisió total del territori: la república bosniana sèrbia s'acabaria unint a Sèrbia-Montenegro i la república bosniana croata a Croàcia.

Els acords i les negociacions estaven estancats fins que al 1994 dos fets claus van canviar el curs de la història. El primer, el llançament d'una granada de morter a mans dels serbis sobre el mercat de Sarajevo que va deixar 68 morts; provocant la intervenció de la OTAN a la guerra i la declaració a posteriori d'una zona d'exclusió d'armament pesat de 20 quilòmetres al voltant de Sarajevo. El segon, el principi d'acord entre els bosnians croats i els bosniacs¹⁴, incentivat pels Estats Units, que significava el final d'hostilitats entre ells i la creació d'una "Federació" conjunta. Llavors, la Comunitat Internacional va crear el Grup de Contacte¹⁵ per l'antiga Iugoslàvia per activar el procés de pau. El grup va crear el quart i últim pla que donava un 51% del territori a la Federació croato-bosniaca i un 49% a la República Sèrbia de Bòsnia; en el futur estat, el primer ministre seria bosniac i el vice primer ministre i el ministre de defensa serien bosnians croats. No obstant, i tot i l'exigència de Belgrad a acceptar l'acord¹⁶, els serbis bosnians no van estar-hi d'acord i van provocar que Sèrbia trenqués les relacions amb ells.

Entre tots aquests acords que no eren més que fum, les forces croates, bosnianes croates i bosniaques continuaven els enfrontaments contra les forces bosnianes sèrbies. Va arribar la primavera del 95 i, amb ella, els croates van recuperar el control de tot el seu país al vèncer i expulsar als serbis mentre que a Bòsnia la situació continuava pràcticament igual. A Sarajevo, l'exèrcit bosnià serbi (VRS) havia ignorat l'ordre de la zona d'exclusió, suscitant un ultimàtum per part de la UNPROFOR¹⁷ i la OTAN i, al no acatar-lo, l'aviació de la OTAN va iniciar una massiva campanya aèria bombardejant les instal·lacions militars bosnianes sèrbies¹⁸. La resposta es va traduir en un increment de l'activitat militar de l'exèrcit bosnià serbi, especialment a Sarajevo on van llançar cinc granades de morter al centre de la ciutat, matant a 30 persones i ferint-ne a 88.

Llavors, després de centenars d'advertències, es va materialitzar la reacció internacional. L'aviació de la OTAN i l'artilleria de la Força de Reacció Ràpida¹⁹ van descarregar tot el seu

¹⁴ Denominació adoptada pels bosnians musulmans per evitar connotacions religioses a les negociacions.

¹⁵ Format per Estats Units, Rússia, França, Alemanya i Regne Unit.

¹⁶ El govern serbi exigia als serbis de Bòsnia que acatessin les condicions del Pla ja que si així ho feien, la ONU aixecaria a Sèrbia les sancions que se li havien imposat anteriorment.

¹⁷ La United Nations Protection Force (UNPROFOR o, en espanyol, FORPRONU) era la força d'intervenció sota el comandament de la ONU. Es va crear pel Consell de Seguretat al febrer de 1992 per garantir la desmilitarització d'algunes zones de Croàcia, amb una posterior mobilització a Bòsnia i Hercegovina amb finalitats humanitàries.

¹⁸ En aquell moment l'enemic de la OTAN havia quedat definit: les forces bosni sèrbies i, com a següent responsable, Sèrbia.

¹⁹ Creada pel Consell de Seguretat de la ONU i formada per dues unitats de tipus brigada operativa per proporcionar seguretat a UNPROFOR.

arsenal sobre els militars bosnians serbis mentre que les forces conjuntes croates i bosnianes musulmanes aprofitaven l'ocasió per fer una ofensiva a Bòsnia Central i Occidental amb èxit i recuperar així gran part dels territoris ocupats pels serbis bosnians.

No va ser fins el 5 d'octubre amb la intervenció dels Estats Units que es va forçar un alto al foc. Des de llavors, l'activitat militar era ínfima i van tenir lloc les converses de pau a la base militar de Dayton (Ohio) el 21 de novembre, on es va arribar a un acord inicial que va portar a la firma de l'Acord de Pau a París el 14 de desembre.

1.9 Dayton i la continuació

París va ser testimoni de l'acord que posava punt i final a 44 mesos de batalla constant, un acord que tampoc assentava unes bases fermes per perpetuar la pau a la zona Balcànica. La guerra va deixar un balanç de més de 250.000 morts – entre els que hi ha els 8.000 bosniacs massacrats per les tropes serbis bosnianes el juliol de 1995 prop de Srebrenica, l'episodi més sanguinari a Europa des del final de la Segona Guerra Mundial –, 2,7 milions de desplaçats, 1,3 milions de refugiats, la major part del país destruït i un odi i rancor molt present a les diferents ètnies.

“L'acord de Dayton garanteix formalment la integritat territorial, la independència i la plena sobirania de Bòsnia i Hercegovina”²⁰, sobirania definida com un Estat federal dividit en dos entitats diferents, sense capacitat legal de secessió: la Federació Bosnio-Croata (amb un 51% de la superfície i dividida en deu cantons) i la República Srpska (amb un 49% del territori²¹), amb la ciutat de Sarajevo com a capital de l'Estat. Els aspectes referents a les institucions polítiques es resumeixen en una Presidència col·lectiva amb un membre de cadascuna de les tres comunitats, un Parlament bicameral, un Tribunal Constitucional i un Govern central comú.

Un altre dels principals obstacles per la pau va ser la dificultat de la partició territorial perquè ambdues parts van haver de cedir terrenys que estaven sota el seu control. La força internacional havia de garantir el compliment dels acords i va haver de prorrogar la seva estada d'un any a Bòsnia i Hercegovina per mantenir aquesta pau²². Una despesa més a sumar al problema econòmic. Es va calcular un elevat finançament (6.000 milions de dòlars segons el Banc Mundial) necessari per reconstruir l'Estat, una reconstrucció que no està, ni molt menys, acabada.

Però hi ha un obstacle primordial a tenir en compte i el que té més difícil solució: la societat civil. La por, la destrucció de les seves llars o els problemes que es troben quan tornen són factors que impedeixen la tornada dels refugiats a les seves “llars”. Una por que venia marcada en part pels criminals de guerra. El Tribunal de la Haya va acusar a cinquanta-set persones – quaranta-tres d'elles serbobosnianes – per haver comès crims de guerra. Alguns d'ells encara són pròfugs però els altres van ser jutjats i estan a la presó, entre els

²⁰ *“El Genocidio Bosnio. Documentos para un análisis”* (p.46)

²¹ Que la República Srpska aconseguís el 49% de territori bosnià té dues lectures diferents: es pot considerar una xifra important si es té en compte que els serbis que habitaven a Bòsnia i Hercegovina tan sols eren un 32% de la població total, o bé una xifra reduïda si es contempla que durant la guerra els serbis van arribar a controlar el 75% del territori.

²² L'autoritat de la UNPROFOR que depenia de la ONU, va passar a la IFOR (Implementation Force) que depenia de la OTAN – que al poc temps va canviar el seu nom pel de SFOR (Stabilization Force) – i la seva tasca consistia en vetllar pel compliment de l'alto al foc

que hi ha els principals acusats com el líder serbobosnià, Radovan Karadžić, i el seu general Ratko Mladić. Tot i tenir ordre de cerca i captura per ser jutjats pel Tribunal des del final de la guerra, no van ser empresonats a La Haya fins el 2008 y 2011, respectivament.²³ Una altra figura clau en la guerra va ser l'ex president de Sèrbia Slobodan Milosevic, detingut el 2001 per genocidi i crims de guerra contra la humanitat a les guerres de Croàcia, Bòsnia i Hercegovina i Kosovo. Jutjat des de 2002, va morir a la seva cel·la el 2006 sense haver rebut sentència.

Bòsnia i Hercegovina s'havia convertit en "la víctima" d'una doble fórmula de legitimació que afectava la modèlica estratègia per resoldre conflictes, la de l'intervencionisme humanitari, i la principal institució que hi havia al darrere dels actes, la OTAN. No es va concebre una resolució justa de la guerra ja que a Sèrbia i a Croàcia sobreviuen els règims responsables del que havia passat, Dayton va servir per legitimar el gruix dels resultats del conflicte.

A més, a Dayton es va deixar un assumpte pendent, una bomba de rellotgeria que exemplificava a la perfecció la complexitat de pacificar el sud-est europeu: Kosovo.

1.10 Kosovo

"Reflejando la realpolitik internacional: Slobodan Milosevic, Franco Tudjman y Alija Izetbegovic, en representación de serbios, croatas y musulmanes, respectivamente, ratificaron la subdivisión étnica de Bosnia-Herzegovina y convirtieron a Kosovo en un asunto interno de Serbia. La intervención en el conflicto de la OTAN, entre marzo y junio de 1999, debilitó a Serbia y concluyó con el reemplazo de Milosevic por Vojislav Kostunica, electo en octubre de 2000. Pero no resolvió la cuestión de Kosovo" (El Atlas de Le Monde Diplomatique, 2003: 134)

Kosovo, pels serbis, o Kosova, pels albanesos, ha tingut una història marcada pels enfrontaments ètnics des de l'Edat mitjana: començant pels combats entre musulmans i ortodoxos que van donar pas a les tensions posteriors entre serbis i albanesos. Els antecedents més directes del conflicte arranquen amb el desmembrament de Iugoslàvia però els altres conflictes de la regió i d'arreu del món van eclipsar el problema que s'estava gestant a Kosovo a ulls de la comunitat internacional fins el 1995. Va ser a partir de l'Acord de Dayton que el conflicte es va aguditzar i va passar a un primer pla.

Serbis i albanesos van lluitar en una cruenta guerra entre 1996 i 1999 que va acabar amb la intervenció de la OTAN. Una intervenció que va respondre a interessos estratègics – imposar-se a la influència russa de la zona i comptar amb una posició privilegiada al sud-est europeu i en contacte amb el continent asiàtic – que s'intentaven amagar darrere del discurs de la protecció de les minories i els drets humans. Des de llavors, Kosovo va estar sota el control d'una Missió d'Administració Provisional de les Nacions Unides fins el 2005, quan la ONU va decidir buscar alguna solució. La cerca d'un acord va portar a dos anys de conversacions sense arribar a enlloc, el que va provocar que el Parlament de Kosovo declarés la seva independència unilateralment el 17 de febrer de 2008. Una emancipació que més que llibertat ha portat una creixent polarització de la població – una radicalització del nacionalisme serbi i recolzament total d'Occident als interessos albanokosovars – i el simple "ajornament" del problema per no haver-lo tractat a fons. A més, la "nova" república

²³ Radovan Karadžić està essent jutjat des de 2009 i el judici de Ratko Mladić va començar fa uns dies, al maig de 2014.

encara no ha sigut reconeguda totalment per la comunitat internacional – tan sols ho han fet un centenar de països i organismes multilaterals –.

Un cop repassada la última guerra Balcànica i el seu desenllaç, podem fer un repàs en quin estat es troben els diferents territoris de la zona en l'actualitat.

2. L'ex-Iugoslàvia en l'actualitat. Europeïtzació dels Balcans?

Europa està molt centrada en els diferents fronts que sacsegen el continent en forma de crisi política, econòmica i de model, pel que la política exterior, la de seguretat i la de defensa queden més en un segon pla. Paral·lelament, i quasi 20 anys després del final de la guerra de Bòsnia, el territori desintegrat segueix sagnant. Les tensions entre les comunitats balcàniques continuen en la superfície i la regió està quasi tan dividida com ho estava fa 100 anys amb el començament de la Primera Guerra Mundial. Al no mostrar gaires indicis de millora, la única solució sembla estar dins la Unió Europea.

2.1 Bòsnia i Hercegovina

La guerra va aguditzar les diferències i la separació entre serbis, croates i musulmans i els posteriors acords de pau van cimentar les fissures d'aquesta divisió. La major part de les escoles bosnianes han sigut segregades per ètnies, reflectint la manera en que es governa el país: una presidència col·lectiva amb tres presidents, cadascun representant de cada ètnia de la regió. Maite Rico, periodista de El País va comentar en un debat sobre la Guerra de Bòsnia i les seves conseqüències: *“les ferides no s'han tancat i no ho faran en molt de temps. [...] Les comunitats viuen en paral·lel, i l'arquitectura constitucional del país ho fomenta. La classe política local manipula els sentiments nacionalistes. Amb aquestes bases, una reconciliació és molt difícil”*.

El desgovern al llarg de dues dècades juntament amb la crisi econòmica han explotat un altre cop aquest passat hivern²⁴. Amb un 44% d'atur – un 58% de juvenil – i el 20% de la població sota el llindar de pobresa²⁵ els joves bosnians han sortit al carrer a manifestar-se contra la corrupció governamental i la pobresa en pro d'una vida millor i més llocs de treball. Unes protestes que demostren la desesperació que viu Bòsnia i Hercegovina, país que utilitza quasi la meitat del seu PIB per complir les condicions imposades per Dayton²⁶. Les seqüeles d'aquest acord segueixen en la superfície i la UE i el FMI, en no percebre cap millora en les reformes previstes al país, van suspendre les respectives ajudes monetàries a l'antiga república iugoslava. Els habitants de Bòsnia i Hercegovina, al veure als seus veïns croates i eslovens, coincideixen en que entrar a la Unió Europea – tot i que ara estigui molt tocada per la crisi econòmica – és la única sortida de la penitent postguerra a la que estan condemnats.

Però aquesta sortida pot tardar més del que s'espera. La crisi europea i mundial sumada a la “tranquil·litat” de la zona en la última dècada – una calma que destaca en comparació als anys de guerra – ha col·locat la qüestió balcànica en un segon pla en l'opinió pública

²⁴ Bòsnia i Hercegovina és una de les repúbliques més pobres de l'antiga Iugoslàvia. L'estat de la seva economia es deu, majoritàriament, a la Guerra que va assetjar el territori del 92 al 95.

²⁵ “La desesperación inflama Bosnia” El País, 9 de Febrer de 2014.

²⁶ El PIB de Bòsnia tan sols és un 20% més alt que el que tenia el 1980.

internacional i amb les negociacions d'adhesió dels altres sis països (Bòsnia, Sèrbia, Kosovo, Macedònia, Montenegro i Albània) paralitzades, però encara pendents.

2.2 Eslovènia

Va ser la primera república en abandonar Iugoslàvia i la que va donar el tret de sortida al seu desmembrament. Amb la posició més propera a occident i essent el país més “avançat” de la zona – durant els últims anys de vida de Iugoslàvia, era la república amb una major renda per càpita – s’esperava la seva entrada a la Unió amb altes expectatives. Fet que es va donar l’1 de maig de 2004.

Però no va ser així; la crisi de l’euro que va començar a sacsejar a tota Europa va deixar molt tocat al sistema bancari i financer eslovè, provocant un retrocés que deixava les condicions de vida per sota a les de l’ex-Iugoslàvia. Les persones vivint per sota el llindar de pobresa va augmentar fins al 14% i la desocupació rondava el 12%, el que va provocar un allau de disturbis i protestes de la població que demanaven les condicions de vida que se’ls havien promès des de Brussel·les. Europa segueix mirant molt d’a prop la solvència d’Eslovènia.

2.3 Croàcia

Membre actual de la ONU, la OTAN, la OMC i membre fundador de la Unió pel Mediterrani, Croàcia ha cimentat la seva posició d’aliada occidental des de l’1 de juliol de 2013, data en que va entrar a la Unió Europea. La posició estratègica de la que gaudeix front a la resta de regions balcàniques l’ha col·locat en una postura privilegiada a ulls d’Occident. Amb una república unitària democràtica parlamentària, el 2012 va ser classificada com una economia emergent i en desenvolupament pel Fons Monetari Internacional (FMI) i com una economia d’alts ingressos pel Banc Mundial (BM). Un creixement econòmic recent, en gran part gràcies al turisme a la zona, sobretot europeu. Però a diferència de les regions costaneres que són les que més atrauen al turisme, les ciutats interiors tenen un mercat basat en l’agricultura i encara pateixen les conseqüències de la crisi econòmica.

El creixement econòmic dels Balcans dels últims deu anys ha sigut molt fluix i totes les rentes de les antigues repúbliques són inferiors als 10.000 dòlars per càpita, el que els deixa molt per sota de la mitjana de la UE que són quasi 30.000 dòlars. No obstant, s’ha de destacar que Croàcia va mantenir molt alt el seu Índex de Desenvolupament Humà (IDH).

2.4 Sèrbia

Cap dels sis països pendents d’entrar a la Unió Europea han posat solució als problemes ètnics, de fronteres o a la corrupció. Encara que no es sospesa l’aparició d’un altre conflicte violent – la destrucció del territori és massa recent – les diferències entre les comunitats s’han aguditzat deixant les tensions pendents d’un desenllaç.

La intervenció de la OTAN al conflicte que mantenien Sèrbia i Kosovo va enterrar les poques esperances nacionalistes que quedaven per la formació d’una “Gran Sèrbia”. Tot i seguir estant durament acusada per la comunitat internacional pels crims de guerra que van tenir

lloc durant els enfrontaments a la regió²⁷, Sèrbia es troba en una situació en la que s'ha de decantar totalment per Rússia o buscar la forma de poder ingressar a la Unió Europea. Per a què es pugui donar la última opció ha de tenir lloc una reactivació de l'economia sèrbia²⁸ i, a més, la UE li exigeix una millora de les relacions amb els països de la zona.

Tot i la condició imposada per Brussel·les i el fet que s'estiguin estudiant les possibles negociacions amb Belgrad, les tensions entre serbis i croates segueixen a flor de pell en els nostres dies i dissipen els indicis de millora que puguin sorgir. Per exemple es segueix remonent el passat de la guerra dels Balcans. El març de 2014, Croàcia va demandar a Sèrbia al Tribunal Internacional de Justícia de Nacions Unides, una acusació que versava sobre si Sèrbia va cometre genocidi a territori croata al llarg de la guerra als Balcans (1991-2001). Sèrbia havia presentat el 2010 una demanda semblant però acusant de genocidi als croates contra la seva població civil.

2.5 Montenegro

Un dels últims vestigis de l'ex Iugoslàvia és Montenegro, possibles candidats a entrar a la UE que negocia des de 2012 la seva incorporació. Montenegro va romandre al costat de Sèrbia quan es va esfondrar la república balcànica i conjuntament van formar la Unió Estatal de Sèrbia i Montenegro. Però les aspiracions independentistes no van tardar en aflorar i el maig del 2006 es va forçar una consulta que va aprovar l'emancipació amb un 55% dels vots. Dues setmanes després, ja s'havia proclamat el nou estat que actualment compta amb una economia oberta a l'exterior beneficiada en gran part pel turisme.

2.6 Macedònia i Albània

En l'últim any, tant Macedònia com Albània s'han esforçat per demostrar a Europa que poden i mereixen estar dins de la comunitat. La UE va obrint negociacions sobre l'adhesió de Macedònia però, de moment, el país no compleix amb totes les condicions polítiques per a una entrada a la Unió. A la reunió més recent que es va fer del Consell d'Estabilització i Associació UE-Albània es va veure que Albània havia progressat significativament tant en l'àmbit polític com en l'econòmic – mantenia de bon grat l'estabilitat regional així com lluitava per establir una economia funcional de mercat.

Bòsnia, Sèrbia, Kosovo, Macedònia, Montenegro i Albània. A tots aquests països amb una història complexa però, inevitablement, lligada en molts punts, els queda una única solució per aconseguir un creixement econòmic més ràpid i situar-se, amb el temps, al mateix nivell que la resta d'Europa. Però una futura adhesió implica canvis i reformes importants d'aquestes regions en les institucions, en l'Estat de Dret, en eradicar la corrupció i el crim organitzat i en el respecte mutu, a les minories i als drets humans. Tot i així, el que ja s'ha assolit és l'objectiu de la democràcia – referida a la llibertat de premsa i a unes eleccions generalment netes i lliures-.

²⁷ La sentència del Tribunal Internacional de Justícia de Nacions Unides al 2007 declarava que Sèrbia havia violat la legislació internacional al no prevenir les morts d'Srebrenica (va ser un genocidi sens dubte) però no podia atribuir-se als òrgans estatals.

²⁸ El PIB per càpita de Sèrbia al Juliol de 2013 és igual al que tenia la república el 1975.

L'ideal seria una incorporació dels diferents estats quant abans millor (per posteriorment avançar cap a altres regions com Turquia) però que apunten més a llarg termini degut al clima polític europeu actual. A la Unió alguns desconfien de la seva ampliació incorporant països amb un passat turbulent molt recent per por a que aquest fet augmenti les tensions dins la mateixa UE. Una ampliació que s'ha de fer ben feta si no es volen crear fissures irreversibles.

3. El periodisme de guerra

*“La guerra és un fenomen social en el que els dos bàndols contendents es juguen la seva supervivència, de forma que el que aconsegueixi optimitzar els seus mitjans per damunt de l'enemic i vèncer-lo, no desapareixerà. Entre aquests mitjans essencials en un conflicte bèl·lic, l'acció psicològica, la propaganda i el control de la informació pública constitueixen un factor fonamental, moltes vegades inclús per damunt de l'economia, l'armament i la mateixa estratègia.”*²⁹

3.1 Les “noves guerres”

L'equilibri de les dues superpotències – Estats Units d'Amèrica i URSS – establert al llarg de més de quatre dècades es va interrompre amb la caiguda del Mur de Berlín i el posterior desmembrament de la URSS, donant pas a una hegemonia nord-americana i un canvi en el panorama mundial.

Una de les transformacions més importants, i que ens interessa pel nostre treball, va ser l'establiment del concepte “noves guerres”. El final de la Guerra Freda va provocar que els conflictes adoptessin una nova dimensió i la Guerra del Golf de 1991 va ser l'avantcambrer de les “noves guerres” que, com diu Alejandro Pizarroso, es poden entendre com : *“Una massiva intervenció occidental amb una superioritat militar màxima per restaurar o instaurar una nova situació més convenient als interessos de la superpotència hegemònica i dels seus aliats. Sempre acompanyades per una acció propagandística i una cobertura mediàtica massiva. Tot per garantir el recolzament de l'opinió pública per a què accepti com a justificada tal intervenció, en la que l'ús d'armament d'alta tecnologia redueix aparentment les baixes al mínim en el camp enemic i les deixa pràcticament a zero en el camp propi”*.

3.2 La comunicació i la propaganda com a arma de guerra

No es pot entendre la vida política dels sistemes tant democràtics com autoritaris sense la propaganda. Així com no es pot entendre les “noves guerres” sense el maneig i control de la propaganda, la comunicació i , en conseqüència, de la opinió pública. Amb els anys, el paper dels mitjans de comunicació als conflictes armats cada cop és major així com també augmenta la dependència d'aquests cap als mitjans – es tornen fenòmens mediàtics –.

És un fet que la comunicació – sobretot a través de la propaganda – ha sigut al llarg dels segles una arma molt poderosa. Però des de finals del segle XX, el control de la informació

²⁹ Alejandro Pizarroso, “Nuevas guerras, vieja propaganda (de Vietnam a Irak)”. (p.9)

s'ha tornat essencial. Les noves tecnologies i la globalització també han contribuït en gran mesura al canvi del panorama global i dels periodistes. Els ordinadors portàtils i la tecnologia dels satèl·lits permet un accés ràpid i versàtil als continguts que s'aboquen sense descans a la xarxa. Però no es pot oblidar la vessant negativa ja que l'abundància de contingut i d'informació també comporta una multiplicació de la desinformació i la propaganda.

Quan una societat es veu colpejada per una guerra, l'interès que aquesta suscita entre la opinió pública s'intensifica, i els mitjans de comunicació hi acudeixen com mosques a la mel. Els mitjans es tornen instruments de propaganda de guerra alhora que utilitzen el conflicte per beneficiar-se'n – com augmentar les tirades o fer-se un lloc en el panorama internacional de la informació –. Al llarg de la història s'ha vist que la relació entre la guerra i la comunicació és molt íntima. Els mitjans de comunicació presenten a la societat uns esdeveniments sobre els que pensar; informen del que passa i de com avancen els conflictes però – com és ben sabut – prioritzen o obvien els fets i dades que els convé o donen informacions falses o incompletes. Amb l'augment del nombre de mitjans i, sobretot, de Internet hi ha més pluralitat i es pot accedir a més dades per completar el quadre del conflicte.

Amb la Primera Guerra Mundial, la propaganda es va convertir per primer cop en la història en una activitat sistemàtica. La propaganda era un altre camp de batalla on tot valia i l'aspecte més significatiu que hi va haver a la Gran Guerra va ser el de l'*atrocitàt propaganda*. La intenció era difondre en massa les atrocitats comeses pels enemics – reals o no – per desacreditar-los. Un tipus de propaganda també present en els conflictes dels Balcans durant els anys 90 i, en menys mesura³⁰, a la Segona Guerra Mundial. Però, tot és vàlid per poder reconduir cap a on es vulgui a la opinió pública? Aquí s'ha de posar la línia límit, ja que en un sistema democràtic no es pot dur a terme una acció violenta sense el suport de la opinió pública, a no ser que es vulguin pagar conseqüències polítiques greus.

Entra en joc el paper clau de l'*agenda setting*: dels milers de conflictes, enfrontaments i víctimes arreu del món que hi ha en un moment determinat, els mitjans escullen els més rellevants segons la seva conveniència i els traslladen a la societat, donant així els temes en els que han de pensar. Però la informació que es dóna sobre els conflictes i com es dóna és tan canviant com els conflictes en sí. Començant per la introducció del telègraf en l'àmbit periodístic que va propiciar el naixement de les agències de premsa; passant per les retransmissions radiofòniques en directe dels bombardejos alemanys sobre Londres; el telèfon via satèl·lit que es va estrenar en la Guerra del Golf de 1991; i acabant a Vietnam, la guerra més televisada, en diferit, dia a dia durant anys.

3.3 Vietnam

Vietnam va ser i és, sense cap mena de dubte, el gran fracàs d'Estats Units. La guerra del Vietnam, entesa sobretot com la intervenció nord-americana a Indoxina, ha sigut una de les guerres que ha rebut una major cobertura periodística al llarg de la història, a més de comptar amb unes característiques diferents a tot conflicte anterior del segle XX. Al començament, el govern nord-americà comptava amb el recolzament de la opinió pública a

³⁰ Després de la Primera Guerra Mundial es van descobrir les exageracions i falsedats de l'*atrocitàt propaganda*, provocant una desconfiança important cap als mitjans de comunicació (diaris principalment); la desconfiança informativa va ser una de les raons per la qual els aliats no van difondre les dades que tenien sobre els camps d'extermini nazi fins al final de la guerra.

la intervenció però, a mesura que avançaven els combats, creixia el nombre de notícies sobre víctimes nord-americanes degut a la total llibertat dels corresponsals per obtenir informació. La societat va canviar d'opinió radicalment – sobretot a les àrees urbanes i entre els ciutadans amb un nivell cultural més alt –. Les esquerres contribuïen a emfatitzar l'agitació social, augmentant la pressió de l'opinió pública sobre el govern que finalment, i per no poder prendre mesures dràstiques (com emprar armes nuclears), va obligar a Nixon a retirar les tropes.

El govern dels Estats Units va atribuir la major part de la responsabilitat de la gran derrota a Vietnam a l'actuació dels mitjans de comunicació, per haver format una opinió pública generalitzada oposada al conflicte. És cert que els mitjans van tenir un paper clau en l'objectivitat de la informació i en contra de tot intent de manipulació per part del govern³¹, però aquesta reacció contrària a la guerra va arribar anys després de l'inici de la intervenció. El fet que cada dia arribés un allau d'informació al públic nord-americà a través de la televisió, la ràdio i la premsa, podria haver provocat un desinterès o avorriment per la sobre informació constant, però per sort va ser el contrari. L'horror i la inutilitat de la guerra van envair l'opinió pública i van manifestar que volien marxar d'aquella guerra on la victòria dels Estats Units es veia cada cop més llunyana. I és que els corresponsals no van ocultar cap imatge dels efectes desastrosos de les guerres i la televisió mostrava sense escrúpols la crua realitat, el que incloïa fins i tot cadàvers de soldats nord-americans.

Però la història de Vietnam no es va acabar amb el final de la guerra. El fantasma de la derrota segueix molt present a la societat americana i la por de caure en “un altre Vietnam” es presenta cada cop que el govern d'Estats Units entra dins un conflicte.

3.4 La Guerra del Golf

Abans de guerres com la del Golf, els corresponsals de guerra enviaven el seu material un cop el fet havia “acabat”, amb el que les notícies apareixien *a posteriori* als mitjans. Però això va fer un gir de 180° i des de llavors, els conflictes van passar a ser perifèrics on la potència hegemònica i els seus aliats intervenien per canviar la situació (com és el cas del Golf, Bòsnia i Hercegovina o Kosovo), i la guerra va passar al “directe”. .

La Guerra del Golf de 1991 va ser l'apogeu de la tendència de controlar de forma activa la informació durant els conflictes armats. Els corresponsals van ser enquadrats a *pools* – les quals van néixer com a experiència als 80 en la guerra Irán-Irak – on estaven sotmesos a la normativa militar i a altres regles molt rígides on la competitivitat no hi tenia cabuda: tot el material que s'obtingués, havia de ser compartit. Tenien una llibertat de moviments molt limitada i, en conseqüència, de informació. El sistema dels *pools* mostrava una clara manipulació que la opinió pública va acceptar.

Cap dels mitjans occidentals tenia una censura prèvia imposada en els seus països d'origen (llevat de l'autocensura puntual) i les ràdios i les televisions gaudien de llibertat d'expressió. No obstant, la censura estava a l'origen de la informació³², a les fonts i al terreny. Àrabia Saudita és en sí un país d'accés molt restringit i molts periodistes es van quedar sense visat,

³¹ Tant de les institucions nord-americanes, com de les fonts oficials de Vietnam que oferia informació militar intencionadament falsificada.

³² Els mitjans limitaven l'enviament de periodistes a la zona per raons de seguretat (l'amenaça de les armes químiques feia que els corresponsals necessitessin el mateix equip de defensa que les forces armades).

a més, un cop a dins, la llibertat de moviments era reduïda i tan sols es podia arribar a la línia de combat mitjançant els *media pools*. Aquests comptaven amb un llistat de normes molt detallat que s'havien de complir per davant de tot, entre els que hi destacava que no es podia parlar amb els soldats que els acompanyaven al *pool* sense permís de l'oficial. Els periodistes exclosos dels *pools*³³ - tan sols es va admetre a britànics i a nord-americans – anaven per lliure des d'un principi arriscant-se a ser capturats a les zones més perilloses o a ser expulsats del país.

La desinformació d'aquesta guerra tenia el clar objectiu d'aconseguir el recolzament de l'opinió pública, i així va ser. La opinió pública occidental va acceptar el control de la informació, tot i les constants queixes sobre la censura als propis mitjans de comunicació occidentals, de la mateixa manera que recolzava la intervenció militar³⁴. A més, els que van sofrir l'exclusió més alta van ser els fotògrafs. Durant els conflictes, els reporters gràfics tenen la necessitat d'arribar fins a primera línia per aconseguir les millors imatges, però a la Guerra del Golf van ser substituïts per la televisió. La qualitat estètica i informativa de les imatges va caure en picat ja que els mitjans occidentals preferien no enviar als seus fotògrafs al front si podien obtenir les imatges a través dels "fotogrames" de la televisió.

3.5 Bòsnia i Hercegovina

3.5.1 La percepció occidental

És indubtable la complexitat que va comportar la guerra de Bòsnia i Hercegovina. Els serbis de Bòsnia, els croates d'Hercegovina, els musulmans i la ONU i la OTAN al capdavant de les forces internacionals van ser els quatre contingents principals de la guerra. Serbis, croates i musulmans s'enfrontaven entre ells a unes zones mentre a altres formaven aliances contra un enemic comú: croates i musulmans contra serbis, croates i serbis contra musulmans o, fins i tot, musulmans entre ells mateixos i cada bàndol contingent recolzat per croates o serbis.

Els mitjans occidentals van cobrir amb molta atenció la Guerra de Bòsnia però aquesta no sempre apareixia en portada. L'atenció es va centrar en fets que els mateixos mitjans convertien en crisis (se'n parlarà al següent apartat). No obstant, l'escriptor i catedràtic Alejandro Pizarroso explica aquest fet a la perfecció:

"No es pot negar la realitat d'aquells esdeveniments ni la bona voluntat dels mitjans en moltes ocasions per donar-ne compte. No obstant, si prenem la seva cobertura mediàtica en perspectiva i veiem com van ser exagerats o multiplicats quan es va jutjar necessari, podem interpretar-los com una campanya de propaganda perfectament orquestrada"

En general, els mitjans de comunicació internacionals, els espanyols entre ells, es van posar del costat de les víctimes dels enfrontaments i van identificar els agressors i els agredits de les diverses etapes dels conflictes armats. Tot i així, en alguns moments, s'ha comès l'error

³³ "Tan sols 126 periodistes van estar integrats als *media pools*, dotats d'uniforme i equip, i traslladats a les posicions més avançades. La resta van quedar exclosos d'aquests privilegis." Alejandro Pizarroso, "Nuevas guerras, vieja propaganda (de Vietnam a Irak)".

³⁴ Les nombroses enquestes que es van realitzar als diversos països occidentals mostren l'acceptació constant de la societat a les limitacions informacions (com les realitzades al *USA Today*, *Le Monde* o *El Mundo*).

d'equiparar a agressors i a agredits, restant importància així a la gravetat dels crims comesos, sobretot pel genocidi contra els musulmans de Bòsnia – Hercegovina.³⁵ Això va portar a una tendència generalitzada d'explotació de la victimització dels musulmans i una demonització dels serbis de Bòsnia (i en molt menys grau dels croates).

3.5.2 La propaganda sobre el terreny

Tant el govern bosnià com els de Belgrad i Zagreb eren molt conscients de la importància de la projecció internacional del conflicte, pel que es van entregar a l'activitat propagandística. El mitjà pel que s'expandia aquesta propaganda sobre el terreny era del més divers – pamflets, diaris, banderes, cartells, cançons, etc. –. Una propaganda projectada sobre ells mateixos, els enemics i, sobretot, cap a Occident, amb l'objectiu principal de condicionar a l'opinió pública europea i nord-americana per a què actuessin o no en favor d'uns i altres. A més, el món musulmà també va jugar un paper important en pro de la minoria musulmana de Bòsnia i Hercegovina amb Alija Izetbegovic al capdavant.³⁶

Amb el tret de sortida que va donar la independència de Bòsnia i Hercegovina, es van crear dues agències de notícies: *BiH Press* (l'abril de 1992), que difonia totes les informacions oficials del govern i la presidència de la República – va ser un bon instrument de propaganda governamental –, i *Armija Press* (tardor de 1992), que exposava les activitats del exèrcit. Els dos primers anys de la guerra (1992-1993) la opinió pública internacional es va decantar clarament cap al cantó musulmà, sobretot per les imatges que es van difondre a l'estiu de 1992 sobre els “camps de concentració” serbis que evocaven als de la Segona Guerra Mundial dels alemanys.

La manipulació amb objectius propagandístics es va veure clarament en el cas de les violacions de dones durant la guerra. El ball de xifres va ser espectacular: el govern bosnià apuntava 14.000 dones musulmanes violades pels serbis a data de 18 de desembre de 1992, passant a 17.000 al cap d'uns dies, el que va provocar un eco en els mitjans occidentals que van arribar a xifrar-les en 50.000 (aquesta última xifra la van donar tant fonts croates com musulmanes)³⁷.

Les violacions, les matances i les neteges ètniques van tenir una repercussió mediàtica arreu del món degut a que els mitjans exageraven aquests fets fins a convertir-los en autèntiques crisis. Una successió de moments crítics entre els que es poden destacar quan un projectil va caure a una cua per comprar el pa a Sarajevo (27 de Maig de 1992), l'atac serbi a la ciutat de Srebrenica (Març-Juny 1993), l'agreuament de l'assetjament a Sarajevo (Juliol-Agost 1993) o la primera i segona matança del mercat a Sarajevo (5 de Febrer de 1994 – que s'estudiarà a l'anàlisi – i 28 d'Agost de 1995 respectivament), entre d'altres.

³⁵ Després d'haver-se tornat evident la culpabilitat de Milosevic en la guerra, si els mitjans empraven aquesta equiparació era una forma de justificar la intervenció occidental de que tots eren culpables i així posar final al conflicte.

³⁶ El líder musulmà, Izetbegovic, comptava amb el recolzament mediàtic tant d'Occident com del món musulmà (tenint en compte que Estats Units estava enfrontat a alguns països que també li feien costat com Aràbia Saudita o Iran). “*Nuevas guerras, vieja propaganda (de Vietnam a Irak)*”, Alejandro Pizarroso.

³⁷ L'Informe Warburton de la UE deia que les dones violades van ser 20.000, però era un informe molt deficient. I altres informes com el de la Creu Roja en cap cas augmentava el número a més de 2.000 dones o el de la ONU de 1993 estimava entre 2.300 i 2.400 dones violades (de totes les ètnies però la majoria bosnianes).

Amb els constants atacs, la imatge brutal i demoníaca dels serbis com a responsables de les morts es consolidava a tots els mitjans de comunicació occidental, infonent aquestes idees a la opinió pública; mentre que també es feien molt ressò dels sofriments i els desplaçaments forçosos dels bosnians musulmans.

Però hi ha un fet molt clau que apareix al llibre de “*Nuevas guerras, vieja propaganda*”: “*L’opinió pública occidental no va exercir per si sola una pressió sobre els diferents governs per actuar en la crisi de Bòsnia i Hercegovina. No obstant, la cobertura dels mitjans sí va ser capaç de crear una atmosfera de crisi molt més greu del que era en realitat, a partir de la qual van actuar poders polítics. Van ser sobre tot els mitjans els que estaven demanant a crits acció molt abans que l’assumpte hagués calat a la opinió pública*”.³⁸

3.5.3 Visió del conflicte des d’Occident

Estats Units va ser un exemple de país on els seus mitjans van realitzar una gran cobertura des de Sarajevo, però alhora no albergaven cap intenció de pressionar al seu govern per a que intervingués en la guerra de Bòsnia. Quan els serbis van ser expulsats de Croàcia i la OTAN va iniciar el seu atac aeri, Washington va acabar fent de mediador i va aconseguir un alto al foc de quatre mesos per part dels serbi bosnians.

El que ho va tenir una mica més complicat va ser França. Aliats amb Sèrbia durant el s.XX, li va costar reconèixer la independència d’Eslovènia i Croàcia així com la responsabilitat de les forces sèrbies. A més la opinió es va dividir en els intel·lectuals que culpaven a Alemanya de l’extensió del conflicte amb la prematura acceptació de la independència eslovena i croata, i en els que van criticar als serbis per sobre de les autoritats franceses (així com també n’hi havia algun que defensava la comunitat sèrbia).

Els mitjans i la opinió pública de Gran Bretanya amb els primers conflictes a la zona balcànica estaven al costat dels serbis; però la successió de fets i en entrar de ple a la Guerra de Bòsnia, van canviar de costat. No obstant, res d’això va passar a Alemanya. Com ja s’ha comentat, el país germà va defensar des d’un primer moment l’emancipació d’Eslovènia i Croàcia i el sentiment antiserbi predominava a la regió.

3.5.4 La missió d’Espanya a Bòsnia i Hercegovina

L’activitat i la importància d’Espanya en l’àmbit internacional va ser molt pobre al llarg del segle XX i no va ser fins al període de la Transició que va intentar fer-se un lloc en el panorama internacional. Des de llavors, s’ha col·locat entre els països europeus més desenvolupats degut a diversos factors polítics i socials que van millorar la imatge del Govern i de l’Exèrcit – una imatge que, en l’ideari de la societat, fins a llavors estava molt lligada a la Legió i al franquisme –. Aquests factors es refereixen principalment a les missions d’ajuda humanitària dirigides per la ONU, entre les quals la més determinant per la millora de la imatge va ser la que incumbeix al nostre estudi, la de Bòsnia i Hercegovina.

La missió va servir com un rentat d’imatge en demostrar que Espanya era totalment capaç de fer front als compromisos internacionals com qualsevol dels seus països veïns. Els mitjans de comunicació van ser molt claus per transmetre a la opinió pública l’aparença d’un

³⁸ Alejandro Pizarroso, “*Nuevas guerras, vieja propaganda (de Vietnam a Irak)*”

exèrcit que tenia com a objectiu la protecció de la pau i suficientment professional com per fer front a tots els reptes que la comunitat internacional els proposés.

A Bòsnia i Hercegovina hi van intervenir més de 25.000 espanyols – primer sota el comandament de la ONU com a forces d'interposició (dins de UNPROFOR) i des de finals de 1995, a ordres de la OTAN (dins de la IFOR i després de la SFOR) – que durant els anys de guerra van aconseguir tan sols alleugerir la desgraciada situació de la població civil (mitjançant ajuda humanitària, arreglat infraestructures, etc.). En el cas de la missió dels cascs blaus de la ONU a Croàcia i Bòsnia, la realitat és que va ser un complet fracàs però la imatge de les Forces Armades espanyoles millorava per moments i la majoria de la població espanyola els feia costat.

La missió espanyola amb la UNPROFOR era humanitària, és a dir, no intervenien en els combats en cas que no fos estrictament necessari i tot i així, durant la guerra van perdre la vida 19 components de les tropes espanyoles a més de dues baixes civils, una cooperant de *Médicos del Mundo* i el reporter gràfic Jordi Pujol.

Quan es va saber que Espanya enviaria tropes a Bòsnia i Hercegovina, es va tractar de controlar la comunicació entre soldats i periodistes. El mateix Ministeri de Defensa espanyol a través de la DRISDE (Dirección de Relaciones Informativas y Sociales de la Defensa) controlava les comunicacions sobre el terreny, alhora que eren els responsables de 'vendre' l'operació militar a Espanya, treballaven "en i per la unitat espanyola". Al igual que la UNPROFOR que comptava amb unes 100 persones realitzant tasques de comunicació i relació amb els mitjans, eren com una mena de Relacions Públiques i facilitaven dades d'interès (morts, incidències, ajudes) així com donaven rodes de premsa. La UNPROFOR i la ONU tenien molt clara la importància de la imatge que s'havia de vendre a la opinió pública, per aquest motiu intentaven publicitar al màxim operacions menors per demostrar que "estaven actius" a la zona. Així com també s'intentava evitar qualsevol informació que pogués desprestigiar la missió altruista a Bòsnia i Hercegovina.

Però els periodistes es trobaven amb un gran impediment: la falta de fonts per poder corroborar les informacions que els arribaven de l'UNPROFOR o de les ONGs. Gairebé tota la informació que rebien era la que interessava a les Nacions Unides o la de grups incontrolats amb falta de veracitat. Per això moltes informacions que es van donar sobre el conflicte són molt qüestionables (el ball de xifres comentat anteriorment n'és un clar exemple). A més, els periodistes eren, al igual que els civils, un objectiu militar³⁹.

En general, la participació d'Espanya a Bòsnia i Hercegovina tenia al seu costat el consens polític i el recolzament de la majoria de la societat. Així com a la Guerra del Golf de 1991 la població es va mostrar contrària a la intervenció, per Bòsnia no va haver cap manifestació. A més, els mitjans de comunicació van exaltar en general les virtuts de les Forces Armades espanyoles i justificaven la seva presència a la zona, el que afavoria notablement l'acceptació de l'opinió pública sobre la intervenció.

La presència de les tropes espanyoles a la missió va ser una gran operació d'imatge davant de l'opinió pública espanyola, com no s'havia fet mai a l'exterior, amb l'objectiu de recuperar el prestigi internacional. Aquest afany d'ocupar posicions protagonistes va portar a

³⁹ Entre el juny de 1991 i l'abril de 1994 van morir 49 periodistes, entre els que hi havia el fotògraf espanyol Jordi Pujol Puente.

l'enfrontament amb altres països occidentals com Canadà o Gran Bretanya. Amb aquest últim es van disputar el control de Mostar (ciutat neuràlgica de la guerra) i a la premsa d'ambdós països es van veure reflectides les acusacions que es feien l'un a l'altre.

La millora de la imatge de l'Exèrcit espanyol va ser un fet. Així es demostra a l'anàlisi que va fer Marta Teresa González a la seva tesi doctoral *Las Guerras de la Ex Yugoslavia: Información y Propaganda*, després d'analitzar els resultats del CIS sobre la participació d'Espanya a la Guerra de Bòsnia. Es van extreure les següents conclusions: els espanyols estaven d'acord amb la intervenció d'Espanya a Bòsnia i Hercegovina així com creien en la bona actuació del govern espanyol al respecte. A més, també recolzaven qualsevol altre intervenció espanyola lligada a un contingent internacional (com la ONU), sempre i quant aquest fos humanitari, ja que rebutjaven qualsevol implicació directa en conflicte.

3.5.5 L'actuació dels mitjans espanyols a la península balcànica

La comunitat internacional i els seus mitjans de comunicació no van demostrar gaire interès pel que s'estava coent a Iugoslàvia fins el 1988, quan la situació econòmica s'havia convertit en una crisi irrefutable i els nacionalismes estaven més vius que mai. Abans de la data, la lleu preocupació que hi havia cap a la regió versava sobre els enfrontaments a Eslovènia i Croàcia. En aquests conflictes, la majoria de mitjans de comunicació occidentals van acceptar com a veraç la propaganda del govern iugoslau on es defensava l'actuació de Sèrbia, amb l'argument de que tot era per mantenir unida a Iugoslàvia. Juntament amb la justificació de l'actuació de l'Exèrcit Federal en territori croata, que era per posar pau entre els disturbis que hi havia.

A mesura que s'anava informant del desmembrament de Iugoslàvia, es començaven a agafar posicions davant del conflicte però, molts periodistes i comunicadors cercant la objectivitat queien en l'error d'eliminar les distincions entre agressors i agredits (al·legant que era una guerra) o es situaven a l'altre extrem i generalitzaven les "culpes" dels diferents successos a tota una raça o religió en concret. Per exemple, al responsabilitzar a tots els serbis dels atacs que poguessin realitzar un grup reduït d'ultranacionalistes. Aquesta demonització dels serbis i la victimització dels bosniacs es veurà exemplificat a l'apartat de l'Anàlisi.

Les fonts principals d'informació durant els conflictes iugoslaus van ser les agències internacionals capdavanteres del moment (*Reuters, France Press, Associated Press*), que comptaven amb periodistes permanentment a la zona. Tot i així, la premsa espanyola va mantenir als seus propis corresponsals i enviats especials a la regió – l'interès espanyol per la qüestió es va disparar quan van arribar les tropes d'Espanya a la zona – que eren sempre fidels a la línia editorial del seu diari.

El País comptava amb els periodistes Hermann Tertsch, Juan Fernández Elorriaga, Alfonso Armada, Francisco Lobo i Francesc Ralea, entre d'altres, juntament amb el gran reporter gràfic Gervasio Sánchez.

El Mundo tenia els seus reporters estrella: Alfonso Guerra (sobretot al començament), Julio Fuentes i Fernando Múgica. El rotatiu es decantava pel sensacionalisme i les històries personals sempre que se'ls presentava l'ocasió.

L'ABC va comptar des del 1991 fins el 2001 amb Simón Tecco – corresponsal que estava fix a Ljubljana, la capital d'Eslovènia – i alguns enviats especials com Santiago Córcoles i Alberto Sotillo. Per la capçalera, el comunisme era el culpable de totes les desgràcies que assetjaven la zona balcànica, així com aquestes eren alhora responsabilitat sèrbia. L'activa crítica als serbis contrastava amb la preferència que tenia pels croats catòlics (per la religió que professaven). Tampoc es podia ocultar el seu caràcter monàrquic ja que no perdia oportunitat en donar protagonisme i exagerar la figura monàrquica del rei Alexandre de Iugoslàvia.

Entre la premsa catalana, *La Vanguardia* tenia al seu especialista en Europa de l'Est, Ricardo Estarriol, *El Periódico de Catalunya* va deixar entreveure la posició propícia que ja tenia llavors respecte al debat català d'independència, al mostrar una postura favorable a la demanda de més autonomia d'Eslovènia i Croàcia i la va mantenir fins que es van decidir finalment per la independència.

Quan es va arribar a la Guerra de Bòsnia, la societat que havia seguit la cobertura des del desmembrament de Iugoslàvia amb la independència d'Eslovènia i Croàcia, ja estava una mica més familiaritzada amb la gran complexitat que hi havia sobre el terreny. Tots els diaris van coincidir en que la comunitat que es va endur la pitjor part durant la guerra van ser els bosniacs (bosnians musulmans) i van recolzar la tasca de les Forces Armades espanyoles. Els escenaris protagonistes als mitjans van ser Sarajevo i Mostar, indrets on estaven situades les tropes d'Espanya.

METODOLOGIA

*“El llenguatge no és independent del seu ús, un ús que esdevé un procés d’etiquetatge del món que ens envolta. L’anàlisi del discurs es fa, doncs, des d’una concepció pragmàtica del llenguatge”*⁴⁰ Tal com indica l'autor, és ben sabut que el discurs fa referència a un escenari on es representen les pràctiques i les relacions socials, en el qual els que emeten els discursos ho fan a través del seus particulars punts de vista i de la seva concepció de la realitat social. *“En termes de l’anàlisi del discurs, l’ús de la llengua [...] ens informa sobre els seus valors i creences, sobre l’estructura de relacions del seu món i sobre com es veu el món des de la seva posició”*; en el que s’hi agrupen un conjunt immens de valors, creences i categories que mostren la particular forma de veure el món de cadascú.

La meva tasca com a “analista” en aquest treball versa sobre intentar desfil·lar el teixit dels discursos que conformen el meu “corpus” d’estudi, i alhora tenir en compte la resta d’escrius que formen part del producte periodístic. Sóc plenament conscient que per dur a terme un anàlisi el màxim precís i acurat possible, hauria d’analitzar cada dia de cada diari espanyol durant la guerra (i encara d’aquesta manera la representativitat de la mostra no es podria considerar estadísticament representativa perquè la totalitat de l’univers estudiat es desconeix) però per falta de “temps” i la impossibilitat d’analitzar tot el que va abraçar la guerra, he escollit una mostra reduïda que és coherent amb els objectius de la recerca. S’han escollit només les notícies de la més estricta actualitat, aquelles que omplen diàriament les pàgines dels diaris i ofereixen els continguts més nous sobre el tema, és per això que els especials, reportatges o suplementos setmanals que puguin aparèixer els mateixos dies analitzats, no es tindran en compte ja que es distancien del que vindria a ser el gènere de notícia en si.

El meu “corpus” d’estudi ha sigut seleccionat segons uns fets puntuals de gran rellevància a la Guerra de Bòsnia. És cert que n’hi havia molts altres per escollir amb el mateix nivell de prioritat, però l’anàlisi del discurs s’ha de realitzar en profunditat, el que requereix una alta inversió de temps per realitzar-lo. Es pot pensar que s’han exclòs altres fets que podrien ser també rellevants i, a opinió d’alguns fins i tot més importants, però els fets triats són, sense cap dubte, dels més claus que hi va haver al llarg de la guerra.

Una guerra és un esdeveniment específic, la duració de la qual es pot estendre a en els anys. Sobre el conflicte bosnià, uns estudis o altres daten diferent el seu començament i final, el període escollit i analitzat es limita als anys que van durar els enfrontaments a Bòsnia i Hercegovina, prenent com a data inicial el 6 d’Abril de 1992 – quan la guerra arriba a Bòsnia – i com a data final l’1 de Novembre de 1995 – quan els presidents de Bòsnia, Croàcia i Sèrbia es reuneixen a Ohio (Estats Units d’Amèrica) per negociar la pau dels Balcans –.

Es realitzarà una anàlisi diacrònica dels dies escollits en els cinc diaris espanyols més importants – *El País*, *El Mundo*, *ACB*, *La Vanguardia* i *El Periódico* – i una anàlisi sincrònica dels cinc diaris entre ells. L’objectiu és poder comprovar l’evolució dels rotatius a mesura que es desenvolupava el conflicte i alhora, paral·lelament, dur a terme una comparació transversal dels cinc. Llavors les dates escollides són el 6 i 7 d’Abril de 1992 (la guerra arriba a Bòsnia i Hercegovina i la Comunitat Europea reconeix la independència del país); 5 i

⁴⁰ “*L’ofici de comunicòleg. Mètodes per investigar la comunicació*”, Jaume Soriano Clemente

6 de Febrer de 1994 (matances de civils a Sarajevo, la del 6 de Febrer va ser la més gran que va haver-hi des del començament de la guerra); 11 i 12 de Juny de 1995 (l'ocupació de Srebrenica a mans dels serbis); i, finalment, l'1 de Novembre de 1995 (els presidents de Bòsnia, Sèrbia i Croàcia inicien les negociacions de pau a Ohio).

Els mitjans tendeixen a transformar en crisis alguns esdeveniments, pràctica que s'accentua quan s'està en un context de tensió o conflicte. Durant la guerra de Bòsnia, els mateixos mitjans (sobretot els occidentals) convertien en crisis alguns fets, és a dir, els exageraven o modificaven al seu gust com l'assetjament a Sarajevo en general, la batalla de Srebrenica, la crisi de Gorazde i Bihac, la massacre a la cua del pa el 1992, les successives massacres al mercat de Markala a Sarajevo el 1994 i 1995, les violacions sistemàtiques, etc. Llavors, jo he escollit les dates de començament i "principi del desenllaç" de la guerra (com ja s'ha explicat anteriorment, la reunió a Ohio va ser el tret de sortida a la tant desitjada pau), així com dues de les més importants matances a Sarajevo i l'ocupació a Srebrenica. He donat prioritat a les matances de civils (per sobre les notícies de diplomàcia i política) degut a que aquests no van ser una víctima col·lateral més de la guerra, sinó que van ser l'objectiu, i també per poder comprovar l'exageració que es dona quan es parlen de víctimes a una guerra – com s'ha comentat anteriorment, durant la guerra de Bòsnia aquest ball de xifres va ser important.

1. Hipòtesi

"Bòsnia va morir entre la indiferència absoluta d'Europa". Amb la contundent cita del fotoperiodista Gervasio Sánchez referent a la Guerra de Bòsnia vaig iniciar el que seria un viatge cap a les profunditats del pitjor conflicte en la història dels Balcans.

Perquè Europa es va mostrar indiferent? Perquè la opinió pública internacional no es va manifestar com ho van fer els nord-americans contra la Guerra del Vietnam? En quin grau els mitjans de comunicació van influir en aquesta "indiferència" governamental i de la població? Aquestes preguntes, juntament amb altres, se'm passaven constantment per la ment mentre realitzava la tasca de documentació. Davant d'un conflicte on, segons molts autors, es podrien haver estalviat les massacres de neteja ètnica i genocidis, com es podia explicar aquesta "permissió" amb l'experiència de la Segona Guerra Mundial i de l'holocaust tan recent?. A més, es destaca en moltes ocasions que el tractament informatiu del conflicte bosnià va ser pèssim i quan es va augmentar el volum de notícies, en elles tan sols s'exagerava o modificava els fets per poder justificar la intervenció militar directa – i tardana – d'Occident.

El propòsit mantingut al llarg de tot el treball ha sigut esbrinar quina imatge de la guerra van oferir els diferents mitjans de comunicació espanyols analitzats, i com aquesta va evolucionar a mesura que avançaven els dies i els enfrontaments. L'objectiu principal d'aquesta recerca és esbrinar quin paper van jugar els diaris espanyols a l'hora de transmetre els missatges a l'opinió pública sobre aquesta guerra. Per tant, podem dir que la recerca s'ha basat en la hipòtesi de que la cobertura mediàtica espanyola sobre la Guerra de Bòsnia va ser pèssima.

2. La fitxa d'anàlisi

Abans de procedir a analitzar les notícies, s'ha de fer una fitxa d'anàlisi i, prèviament, definir les unitats d'anàlisi del nostre cas. Primer de tot, per identificar les unitats d'anàlisi – que es mostren de maneres molt diferents en els productes comunicatius – ens hem basat en l'agrupació que en fan Deacon [et al.] (1999) al agrupar-les en quatre grans grups: els “actors” dels missatges (persones, institucions o col·lectius i la presència o absència d'aquests); el paper d'aquests actors i la seva representació; els fets o dades socials (accions o relacions socials en les que la comparació de la presència real d'aquestes i la que tenen als mitjans ens ofereix conclusions per extreure); i els temes.

Com que la nostra tria ha sigut de premsa escrita, l'anàlisi del contingut té dues vessants, les formes gràfiques dels continguts i les formes escrites, que alhora també s'analitzaran conjuntament. Es duran a terme tres tipus d'anàlisi en el cas que hi hagi contingut gràfic: per una banda s'examinarà la fotografia, el peu de foto i el titular; en segon lloc, s'analitzarà la notícia en si (titular, subtítol, el cos de la notícia, etc); i finalment s'estudiarà el tot discursiu. Al tenir les unitats d'anàlisi identificades, necessitem pronunciar les preguntes adients als continguts per a què ens ofereixin les dades que cerquem. Jaume Soriano al seu llibre *L'Ofici del Comunicòleg* ens dona la resposta: “*És necessari un instrument que contingui les preguntes, [...] és la fitxa d'anàlisi*”. La fitxa d'anàlisi està formada per les preguntes, que són les categories analítiques i es poden dividir en: les categories d'identificació i les categories tòpiques.

Les categories d'identificació fan referència als ítems formals dels missatges. Com per exemple, el nom del diari (*La Vanguardia*), la data (dimecres, 12 de Juliol de 1995), la posició del text (en un requadre a dalt a l'esquerra de la portada i tota la primera pàgina d'Internacional, un cop a dins), la mida (un breu amb un titular i de 20 línies d'extensió a la portada) o el gènere (que en el nostre anàlisi s'ha deixat clar anteriorment que tan sols s'analitzaran les notícies i d'estricta actualitat). A l'altre tipus de categories, les tòpiques, s'atribueixen els continguts dels discursos i es corresponen amb les unitats d'anàlisi ja definides. Per exemple *El País* de dia 6 d'Abril de 1992 dona un protagonisme evident (és el segon tema principal) als cascs blaus de les Nacions Unides, mentre que *El Mundo*, el mateix dia, no parla dels operatius de la ONU en cap moment.

3. El mètode d'anàlisi

Amb les categories i la fitxa d'anàlisi sota el braç, per dur a terme aquest anàlisi m'he basat en la guia del mètode en quatre fases que van proposar Deacon [et al.] (1999), que apareix detallat en el llibre *L'Ofici del Comunicòleg*.

El primer que s'ha de fer és situar cada text del nostre estudi en el seu conjunt periodístic, és a dir, el paper que juga en el tot i en conjunció amb la resta de textos que apareixen en el diari en qüestió. Per portar-ho a terme i començar a identificar el material, s'ha treballat amb els indicats conceptes de posició, composició i relacions intertextuals. La posició en referència a la ubicació del text en el conjunt periodístic i així veure com són les rutines de producció aplicades a cada mitjà i com es jerarquitzava la informació. Per exemple, no és el mateix que dia 6 d'abril de 1992 el diari *El País* doni un quart de la portada amb una imatge i una pàgina interior sencera al tema de Bòsnia i Hercegovina, mentre que el mateix dia *El Mundo* tan sols en dediqui una columna a les pàgines interiors i *La Vanguardia* un breu de

13 línees extret d'agència. La composició serveix per identificar com està presentada la informació en relació a termes gràfics i d'estil. I finalment amb les relacions intertextuals s'observen els vincles entre els diferents textos d'un mateix producte periodístic. En el cas analitzat, ens hem fixat tant els situats a la portada com a les pàgines interiors del diari però s'han deixat de banda els productes que no són notícies diàries, com és el cas d'alguns setmanaris o reportatges que no són d'estricta actualitat. A més, també s'han observat la resta de notícies que acompanyen al tema de Bòsnia dins les pàgines analitzades, per poder esbrinar si aquestes influeixen en la jerarquitització de les notícies.

Continuant amb la cerca de dades, en segon lloc ens topem amb aquelles que ens serviran per detallar l'estructura temàtica i l'esquema del discurs. Com explica Jaume Soriano: *“El concepte d'estructura temàtica és clau en l'anàlisi del discurs i fa referència a una proposició lingüística al voltant de la qual s'ordena el text. L'estructura temàtica dóna coherència al conjunt del discurs perquè orienta el text al voltant d'un tema central”*. Així, amb l'estructura temàtica tenim el fil conductor del text i, com indica A. Van Dijk, *“els temes garanteixen que un text o xerrada tingui una unitat semàntica”*. El tema és un dels bàsics de l'anàlisi i té un rol central en el discurs, ja que sense ell es perd el sentit global de l'escrit. Un cop s'ha conegut el tema, procedim a cercar l'esquema del discurs, que serveix per identificar l'ordre narratiu del discurs – la jerarquia, la organització dels ítems i les relacions globals entre aquests al llarg del text, no serien possibles sense l'establiment de la macroproposició que és el tema –. El nostre anàlisi està compost per notícies en les quals, l'esquema discursiu és coneix com estructura d'interès decreixent, on l'element clau i més recent el trobem en primer lloc. A continuació, les altres dades que s'extreuen són els *esquemata*, unitats de sentit que condensen grups informatius i detalls apareguts a les notícies. Un cop distingida l'estructura, s'ha d'aprofundir i mirar darrere del text, amb el que dirigim la nostra atenció cap a les fonts. Totes les notícies estan formades per les informacions que els periodistes extreuen de les fonts, i la tasca periodística de seleccionar i qualificar aquestes fonts ens ofereixen dades molt rellevants en l'anàlisi del discurs. Distingir la documentació, els testimonis i com es jerarquitzava la informació ens permetrà tenir una idea de com s'han elaborat les notícies.

El tercer pas del mètode es centra en les tries lèxiques. El fet d'escollir una paraula o una altra per descriure les fonts, els fets o els actors deixa anar una càrrega ideològica enorme. Cada autor diposita les seves opinions personals en els seus textos a través de l'estil i la filtració del seu sentit comú, així com la forma que espera que siguin interpretats els seus escrits. Finalment, un cop s'ha desfet el teixit textual per analitzar l'estil de cada notícia, es fa un repàs general de com les estructures temàtiques dels discursos s'adapten de forma diferent a cada part del text.

INVESTIGACIÓ DE CAMP. ANÀLISI DEL CORPUS D'ESTUDI

S'ha de tenir en compte que les notícies sobre la Guerra de Bòsnia als mitjans espanyols no són un fet aïllat, sinó que comparteixen pàgines dels diaris amb la resta d'esdeveniments nacionals i mundials que tenien lloc paral·lelament. A més, cal recordar novament que l'anàlisi no serà, ni molt menys, absolut, ja que dels més de 1000 dies que va durar la guerra, el nostre anàlisi tan sols en versa sobre set.

Com ja s'ha comentat amb anterioritat, la recerca i posterior anàlisi que s'ha fet sobre la Guerra de Bòsnia està extreta de cinc diaris espanyols diferents: *El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia* i *El Periódico de Catalunya*. Fent memòria, es presentaran de nou les dates triades per analitzar: el 6 i 7 d'Abril de 1992, quan la guerra arriba a Bòsnia i Hercegovina i la Comunitat Europea reconeix la independència del país; el 5 i 6 de Febrer de 1994 quan es donen les matances de civils a Sarajevo; el 11 i 12 de Juny de 1995 amb l'ocupació de Srebrenica a mans dels serbis; i, finalment, l'1 de Novembre de 1995 quan els presidents de Bòsnia, Sèrbia i Croàcia inicien les negociacions de pau a Ohio.

6 d'Abril de 1992

El dia en què "arriba" la guerra a Bòsnia, *El País* és el diari que dóna més protagonisme a la qüestió – un quart de la portada amb la imatge principal i una pàgina sencera a l'interior –, seguit per l'*ABC* que, tot i no treure en portada la notícia, li dedica una fotografia a la secció "*actualidad gráfica*" i també una pàgina sencera a dins. Al contrari, *La Vanguardia* és el que li dóna menys rellevància i tan sols li dedica un breu de 13 línies extret d'agència. Tant a *El Mundo* com a *El Periódico*, Bòsnia apareix únicament a les pàgines interiors acompanyant al tema principal internacional del dia: els comicis europeus celebrats a tres països.

"Arribada" del conflicte a Bòsnia i Hercegovina

Donant una primera ullada al titular i a les dues primeres frases del text a *El País*, el lector ja identifica el tema central de la notícia: l'entrada de la guerra a Bòsnia i Hercegovina. "*Cientos de muertos en la guerra civil de Bosnia a la llegada de los 'casco azules'*", obre la frase amb les víctimes que s'ha cobrat la guerra just entrar en el territori bosnià i, a diferència d'altres mitjans, ja titlla als enfrontaments armats com una guerra civil – que segons la definició de la RAE, una guerra civil és aquella que "tenen entre sí els habitants d'un mateix poble o nació" –. La informació del centenar de morts l'assegura Radio Sarajevo, i els cinc mitjans espanyols se'n fan ressò. Tant *El País* com *El Mundo* ofereixen una informació exhaustiva i detallada a parts iguals sobre els combats a Bòsnia – tot que *El Mundo* en cap moment empra la paraula guerra ni conflicte – i els ressorgits a Croàcia així com inclou les postures dels presidents de les tres comunitats ètniques. A *El Mundo* ja s'observa un dels grans errors que van tenir els mitjans en aquesta guerra: l'acceptació de la triada musulmans/croates/serbis, que no va fer res més que oferir una visió deformada del conflicte. Al fer aquesta comparació, s'estan barrejant els termes d'ètnia i de religió, pel que, seguint aquesta regla, tots els croates serien catòlics i tots els serbis ortodoxos, i no és així. "*La ciudad, en la que pretendían haberse hecho fuertes las milicias serbias, fue asediada por fuerzas musulmanas y croatas*", es podria haver evitat dient: "forces bosnianes musulmanes".

El titular de l'ABC és el que empra uns adjectius més explícits per referir-se als fets: *“Sangrientos combates en Bosnia-Herzegovina reavivan la llama de la guerra civil”*. Aquest diari destaca sobretot les baixes humanes i deixa anar un detall del gènere de la crònica al dir *“Al cierre de esta edición, seguían escuchándose numerosos disparos de metrallera y mortero en la capital [Sarajevo]”*. *El Mundo* també parla d'aquests trets: *“Se oyeron tiros en varios puntos de la ciudad, sobre todo en las proximidades del Parlamento”*.

Els cascs blaus

El segon tema és l'arribada dels cascs blaus a Croàcia. El tema que pren protagonisme a *El Periódico*, però amb matisos. El rotatiu titula que es demanen els cascs blaus per a Iugoslàvia, però aquest país havia deixat d'existir com a tal des de la proclamació d'independència d'Eslovènia i Croàcia. A més, jerarquitzava la demanda de la resta de tropes front al primer batalló d'Infanteria que ja va arribar a Croàcia. En el cas dels batallons, *El País* ha destinat una notícia apart per parlar d'ells i ha donat prioritat al que és l'arribada i posteriorment ha explicat l'operació sencera. A diferència del tema de l'esclat de la guerra a Bòsnia, *El Mundo* ha exclòs qualsevol tipus d'informació sobre els cascs blaus a la seva notícia.

Dimissió del primer ministre bosnià

El breu de *La Vanguardia* no utilitza en cap moment la paraula guerra ni conflicte, sinó que relata que els morts que hi ha hagut a la zona han sigut tots per enfrontament interètnics. Al no emprar un terme amb la càrrega implícita com pot ser una guerra, el lector pot interpretar i assumir que no és de gaire importància el que passi a la zona, quan si que ho és – les conseqüències segueixen parlant per elles mateixes –. Una informació que tan sols apareix al breu de *La Vanguardia* i a *El Periódico* és la dimissió del primer ministre de Bòsnia i Hercegovina, Jure Pelivan. Aquest últim diari anuncia que la informació està extreta de fonts no oficials.

7 d'Abril de 1992

Al dia següent de l'arribada de la guerra a territori bosnià, la Comunitat Europea va reconèixer oficialment a Bòsnia i Hercegovina. A diferència del dia anterior, *El País* dedica al tema un espai molt més reduït a la portada (encapçala la columna del Sumari) tot i que a dins ocupa una pàgina sencera acompanyada d'una imatge. *El Mundo* es presenta molt semblant a *El País* i dedica un petit espai a la portada, a la secció 'En El Mundo' on un titular i un subtítol resumeixen el que s'explica exhaustivament a la pàgina 22 d'Internacional. L'ABC torna a presentar una imatge a l'apartat '*actualidad gráfica*' i estén la informació a una de les últimes pàgines de la secció d'Internacional. Mentre que els rotatius catalans dediquen una pàgina cadascun a la qüestió bosniana en el seu interior.

Reconeixement de la CE

El reconeixement de Bòsnia i Hercegovina per part de la Comunitat Europea és el tema central de tots els diaris, però la jerarquització dels subtemes deixa entreveure les diferents línees editorials dels diaris. *El País* emfatitza a la notícia principal el que es va tractar a la reunió: l'aixecament de les sancions a Sèrbia, el no reconeixement de Macedònia i relacions de la Unió Europea amb altres països com Sudàfrica o Líbia. La segona notícia es centra en la població de Sarajevo, a diferència de el diari *El Mundo* que dóna pràcticament tota la importància als fets succeïts a la capital causats per el reconeixement de la UE. El rotatiu

també destaca el tancament de l'aeroport pel temor als franc-tiradors, una informació que oferia el diari ABC el dia anterior.

Fotografia de soldats bosnians

La Vanguardia (LV) i *El Periódico de Catalunya* (EP) ofereixen la mateixa informació que la resta de diaris però amb una particularitat: el primer dedica la segona notícia principal (extreta d'agències) a parlar del primer ministre de Bòsnia que va dimitir; i el segon es centra en la part de la reunió a Luxemburg sobre l'acord de cooperació amb el Magreb. Alhora, aquests dos diaris acompanyen el seu text amb la mateixa fotografia. El peu de foto de *La Vanguardia* és “*Soldados de Bosnia responden al fuego de tropas serbias cerca de Sarajevo*” i el de *El Periódico*: “*Un miliciano de Bosnia repele un ataque, rodeado de civiles. La guerra civil se agrava en esta region*”. Per a LV tots els homes que apareixen a la fotografia són soldats bosnians i, per com es pot apreciar, tan sols dos d'ells porten la indumentària de militar i les armes. Per a EP, tan sols hi ha un milicià i la resta d'homes que el rodegen són civils. Titllar de soldat i de milicià té una càrrega ideològica molt diferent, al pensar en el terme soldat, se't crea una imatge més definida de estem en guerra. A més, l'ús del verb també és molt rellevant: no és el mateix respondre a un atac que repel·lir-lo – al respondre hi ha intrínsec la capacitat d'estar a l'altura de la lluita i de que a una guerra tots s'ataquen entre tots (i així eliminar les distincions entre els atacants i els agredits) i al repel·lir, es demostra que tan sols s'ataca en defensa pròpia i deixant entreveure debilitat.

5 de Febrer de 1994

Els diaris es van fer ressò de la matança de 9 civils que hi va haver al mercat de Sarajevo. La crueltat de la guerra de Bòsnia torna a ser portada a *El País* i també a l'ABC – tot i que a les pàgines interiors, la cobertura més extensa i detallada sigui mèrit, de nou, de *El País* –. Però aquest cop, *El Mundo* també destaca amb la dedicació de dues planes interiors senceres al tema i un destacat a la portada. *La Vanguardia* brinda mitja pàgina al principi del diari i *El Periódico* una plana sencera amb un destacat que és un escrit de Juan Antonio Samaranch destinat als ciutadans de Sarajevo.

Demonització dels serbis

Les notícies d'aquest dia exemplifiquen a la perfecció un dels grans errors que els mitjans de comunicació van cometre durant la Guerra de Bòsnia. “*Al menos 9 muertos en Sarajevo al disparar los serbios contra los civiles que esperaban la ayuda de la ONU*”, *El Mundo*; “*Los serbios matan en Sarajevo a 9 civiles que hacían cola para recibir alimentos*”, *El Periódico*; “*Tres granadas serbias matan a ocho personas que esperaban ayuda humanitaria en Sarajevo*”; *El País*. Al no matisar el terme de ‘els serbis’, es dona la imatge de que els responsables de tots els atacs són tota la ètnia sèrbia i se'ls demonitza. Per actuar correctament, s'ha de fer la distinció correcta del grup reduït que hagi portat a terme l'atac en concret com poden les tropes, les forces, les milícies o els paramilitars serbis, entre altres. Així s'aconseguirà oferir una imatge més veraç i no contribuir a la creació de prejudicis cap a la major part de la població sèrbia.

6 de Febrer de 1994

Un dia després dels 9 morts al mercat, el mateix escenari va viure la matança més gran que va haver-hi al mercat de Sarajevo des del començament del conflicte. De tots els dies analitzats, aquest és el que compta amb la cobertura més extensa. *El País* obre amb una

fotografia de cadàvers al mercat que ocupa un quart de la portada i, com a tema del dia, ocupa la totalitat de les dues primeres pàgines amb dues imatges i un gràfic. *El Mundo* mostra una fotografia d'una grandària de mitja pàgina (molt explícita) també amb dues pàgines interiors on predomina el suport gràfic.

Un suport gràfic protagonista també a la secció “*actualidad gráfica*” de l'ABC, que omple una pàgina amb cinc fotografies de la massacre. El diari també dedica un destacat de la portada al tema i dues pàgines interiors. Les fotografies són la base d'*El Periódico*, que a més de donar un espai i una imatge a la portada per l'esdeveniment, brinda una pàgina per la notícia i una doble pàgina per un reportatge fotogràfic de la situació de pobresa a Sarajevo. Finalment, *La Vanguardia*, obre també amb la matança com a notícia principal que li ocupa mitja portada (amb fotografia inclosa) i la primera plana d'Internacional.

11 de Juliol de 1995

El tema central és l'assetjament d'Srebrenica – el primer dels sis indrets sota protecció de la ONU – per part de les forces serbobosnianes. D'*El País*, és el primer dia que ens trobem que no dedica una part de la portada a la informació sobre la guerra de Bòsnia, tot i que hi dedica igualment dues pàgines interiors sobre els atacs dels serbis a Srebrenica. *El Mundo*, en poc més de mitja plana de dins, posa èmfasis en la por que una acció més forta de la ONU ocasioni més ostatges. Mentre que, també en mitja pàgina a l'interior, *La Vanguardia* col·loca la mirada cap a l'acció sèrbia d'ignorar a la ONU i l'acció de defensa dels cascs blaus holandesos. *El Periódico* compta amb una pàgina on també fa palesa l'exigència de les Nacions Unides a posar fi a l'ofensiva i l'ABC destaca tres temes principals: el primer, el centenar de morts a l'atac de l'artilleria bosniana sobre Srebrenica; el segon, les afirmacions de Milosevic de garantir de la pau si s'aixequen les sancions a Sèrbia; i el tercer, l'acusació de l'exèrcit croata d'assassinar refugiats serbis.

12 de Juliol de 1995

L'ofensiva a Srebrenica es va convertir finalment en conquesta. *El País* va tornar a treure la informació en portada com a tema del dia i li brinda la primera pàgina interior amb una imatge i un gràfic. També és tema del dia a *El Mundo* que destaca com els serbis van passar per sobre els 'cascs blaus' per entrar a Srebrenica. Compta amb un gràfic i una pàgina a dins sencera per explicar-ho detalladament on destaca un requadre amb les 'advertències' del president francès Jaques Chirac. L'ABC dedica un altre cop la primera fotografia de la secció “*actualidad gráfica*” i la tercera pàgina d'Internacional sencera, on el tema central és la justificació del ajornament dels atacs aeris de la OTAN fins que no va ser possible salvar Srebrenica, així com un destacat sobre un projecte de llei per l'aixecament de l'embargament d'armes. *La Vanguardia* sí que ofereix un petit espai a la portada a la caiguda d'Srebrenica i a l'interior es fa servir d'un gràfic per explicar la caiguda Srebrenica i destaca la reunió de la “troika” europea. *El Periódico* també dedica una part de la seva portada al tema, la més important concretament. Com a tema del dia, ocupa les dues primeres pàgines a dins amb una fotografia i un gràfic a doble pàgina, on destaca (a més de la caiguda en mans sèrbies, l'èxode de més de 30.000 civils.

1 de Novembre de 1995

Tanquem l'anàlisi amb les negociacions de Bòsnia, Croàcia i Sèrbia des de Ohio (Estats Units), les que van donar el tret de sortida al desenllaç del conflicte. De nou, una extensa

cobertura mediàtica de *El País* front a la resta de rotatius que, tot i que a la portada tan sols li dediqui una de les entrades del sumari, destina dues pàgines interiors a explicar detalladament el projecte de pau i les paraules d'ultimàtum del president Bill Clinton. Unes paraules que són el tema central en la notícia de *El Mundo* que ocupa una de les pàgines de la secció d'Internacional, amb un destacat d'acusacions on el ministre d'exterior bosnià, Sacirbey, responsabilitza al president serbi, Milosevic, de les massacres. *La Vanguardia*, igual que els dos anteriors, adverteix de les paraules de Clinton com un ultimàtum i *El Periódico* destaca en primer lloc el futur de Bòsnia i com a subtema es centra en els habitants de Sarajevo i l'ànima per recuperar la llibertat de moviments. L'*ABC* és el que menys espai destina al tema i en un poc més d'un quart de pàgina destaca la demanda d'ajuda de Clinton i, igual que *El Mundo*, les culpes de Sacirbey a Milosevic.

CONCLUSIONS

Partia de la hipòtesis que la cobertura mediàtica occidental de la Guerra de Bòsnia va ser molt dolenta i, amb la reduïda mostra que s'ha analitzat, podem dir que aquesta afirmació és una veritat a mitges.

És cert que les dates escollides són dels esdeveniments més importants que hi va haver durant la guerra, per això és normal que la cobertura hagi sigut majoritàriament molt exhaustiva, detallada i amb una gran quantitat de fonts. Si es volgués fer una anàlisi més acurada de la guerra sencera, s'hauria d'agafar cada dia que va durar el conflicte i observar encara amb més detall quin ressò se'n fan els mitjans quan no hi ha una matança o un moviment de la ONU.

Llavors, respecte a la indiferència dels mitjans que ens plantejàvem a l'inici del treball, en aquest cas analitzat (excepte algun dia que tan sols es destina un breu a la informació) els diaris es centren i donen bastant protagonisme als fets relacionats amb la Guerra de Bòsnia. No obstant, hem dit que la hipòtesis formulada era una veritat a mitges. I és que ens hem trobat amb molts exemples de que el cobriment del conflicte no ha sigut tan bo com podria.

En els cinc diaris analitzats – *El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia* i *El Periódico* – s'han observat diversos errors dignes a ser remarcats:

- L'eliminació de les distincions entre els agressors i les víctimes i tractar-los de manera igual. Amb el qual tan sols es redueix la gravetat dels crims en mans dels botxins i es resta importància al brutal genocidi comès contra els musulmans.
- L'equiparació d'ètnia i religió. *“La ciudad, en la que pretendían haberse hecho fuertes las milicias serbias, fue asediada por fuerzas musulmanas y croatas”* (*El Mundo* 6 Abril de 1992). Quan s'equipara el terme musulmà al terme serbi i croata, s'està barrejant el concepte d'ètnia amb el de religió i es dóna el sentit de que ens trobem davant d'una guerra religiosa (que no ho és). A més, si es seguís aquesta regla de tres, tots els bosnians haurien de ser musulmans, tots els croates catòlics i els serbis ortodoxos, i aquesta partició de les ètnies tan clara i distingida no existeix – hi ha ciutadans d'un país o altre que no són de la religió majoritària i hi ha moltes persones que per descendència matrimonial, són mixtes.
- Demonitzar la figura del poble serbi, és a dir, tractar a tota una ètnia com a responsable de les accions d'un grup reduït. *“Los serbios conquistan uno de los ses enclaves protegidos por la ONU”* (*El País* 12 de Juliol de 1995). El terme 'els serbis' s'utilitza com a abreviant de les tropes, les forces, les milícies o els paramilitars serbis, entre altres; i com que els que executen els atacs són alguns d'aquests sectors i no la majoria de serbis, s'hauria d'evitar el terme genèric. Això evitaria que els lectors tinguin la imatge de que tots els serbis són malvats.
- No ser cautelós amb la informació i publicar informacions provinents de fonts no oficials.

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

Llibres

ANGOSO GARCÍA, Ricardo. *Kosovo, las semillas del odio: cuando se rompen las fronteras de Europa*. Madrid. Plaza y Valdés, 2009. 259 p. ISBN: 9788496780798

DEACON, David; PICKERING, Michael; GOLDING, Peter; MURDOCK, Graham. *Researching Communications: A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis*. Londres/Nova York. Arnold/Oxford University Press, 1999. 448 p.

OTIÑANO VIÑES, Juan José; BERMEJO GARCÍA, Romualdo. *Los conflictos de los Balcanes*. Madrid. Ministerio de Defensa e Instituto de Estudios Internacionales y Europeos "Francisco de Vitoria" Universidad Carlos III de Madrid, 2007. 358 p. ISBN: 978-84-9781-09-9

PIZARROSO QUINTERO, Alejandro. *Nuevas guerras, vieja propaganda (de Vietnam a Irak)*. Madrid. 1a ed. Ediciones Cátedra, 2005. 549 p. ISBN: 84-376-2270-0

REIßMÜLLER, Johann Georg. *Guerra en Europa. Trasfondos de la tragedia croata y bosnia*. Barcelona. 1a ed. en lengua castellana, Oikos-Tau S.L., 1992. 192 p. ISBN: 84-281-0800-5

RIEFF, David. *Matadero. Bosnia y el fracaso de Occidente*. Madrid. 1a ed. Ediciones El País S.A. / Aguilar S.A. de Ediciones, 1996. 288 p. ISBN: 84-03-59374-0

SAMARY, Catherine; KOULISCHER, Philippe; TAIBO, Carlos; PIGRAU SOLÉ, Antoni; RUDOLF, Heidi; BÄUMLIN-BILL, Elisabeth; et al. *El genocidio bosnio. Documentos para un anàlisis*. Madrid. Los Libros de la Catarata, 1996. 252 p. ISBN: 84-8319-001-X

SORIANO CLEMENTE, Jaume. *L'Ofici de comunicòleg: mètodes per investigar la comunicació*. Barcelona. Eumo Editorial SAU, 2007. 288 p. ISBN 9788497662109

TAIBO, Carlos. *Bòsnia, Kosovo, Txetxènia. Qüestió nacional, conflictes i intervencions*. Barcelona. 1a ed. Edicions de 1984 S.L., 2000. 176 p. ISBN: 84-86540-66-6

VAN DIJK, Teun A. *La noticia como discurso. Comprensión, estructura y producción de la información*. Barcelona. 1a ed. Ediciones Paidós, 1990. 284p. ISBN: 84-7509-622-0

Articles Especialitzats

CHOUSSODOVSKY, Michel. "Dismantling Yugoslavia; Colonizing Bosnia." *The Other Face of the European Project, Alternative Forum to the European Summit, Madrid, 1995*. <<http://www.hartford-hwp.com/archives/62/022.html>> [en línia] [Consulta: 13 de Juny de 2014]

JARQUE, José Manuel. "Lògica de guerra o lògica de pau? Anàlisi crítica del discurs dels editorials d'El País sobre els atemptats de l'11-S". *Anàlisi, Quaderns de Comunicació i Cultura*. Núm. 31, 2004. 11-42 p. Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació, Universitat Autònoma de Barcelona (Bellaterra). ISSN: 0211-2175.

MENDIA AZKUE, Irantzu. "Género y rehabilitación posbélica. El caso de Bosnia-Herzegovina". *Cuadernos de Trabajo de Hegoa*. Número 50. Mayo 2009. UPV/EHU, Bilbao. ISSN: 1130-9962.

PADROS, Lidia. "La Guerra de Bosnia: ¿Fue Guerra Civil o Conflicto Internacional?". *Revista Estudios Internacionales*. Año XXXIII, Núm. 129, Enero-Marzo, 2000. Santiago, Chile.

Tesis doctorals

GONZÁLEZ SAN RUPERTO, Marta Teresa. "Las Guerras de la Ex Yugoslavia: Información y Propaganda". Dirección: Alejandro Pizarroso Quintero. Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Ciencias de la Información, Departamento de Historia de la Comunicación Social, 2001.

Notícies

Agencias/Público.es . "Bosnia, 20 años después de la guerra de la vergüenza". Público.es [en línea]. Secció: Internacional. Sarajevo/Madrid, 06/04/2012.

<<http://www.publico.es/internacional/428395/bosnia-20-anos-despues-de-la-guerra-de-la-verguenza>> [Consulta: 13 de Juny de 2014]

SÁNCHEZ-VALLEJO, Maria Antonia. "La desesperación inflama Bosnia". El País [en línea]. Secció: Internacional. Sarajevo, 09/02/2014.

<http://internacional.elpais.com/internacional/2014/02/09/actualidad/1391971772_251654.html> [Consulta: 13 de Juny de 2014]

Pàgines Web

Escola de cultura de pau. www.escolapau.uab.cat [en línea]. Bellaterra, Espanya. Darrera data d'actualització: 13 de Juny de 2014 [Consulta: 13 de Juny de 2014]

Partition Conflicts & Peace Processes. www.partitionconflicts.com/partitions [en línea].

Hemeroteques

Per poder realitzar l'anàlisi ha sigut bàsic l'accés als exemplars dels diaris per poder fer la tria de les dates definitives (els dies 6 i 7 d'Abril de 1992, 5 i 6 de Febrer de 1994, 11 i 12 de Juliol de 1995 i 1 de Novembre de 1995). S'han consultat les hemeroteques d'*El País*, *El Mundo*, *ABC*, *La Vanguardia* i *El Periódico*.